

3 ԱՊՐԻԼ 1904

Ընդհանրապէս սակայն այս երկու դա-
սակարգները իրարու հետ չփոթուած են
անոր համար թերեւս որ արդիւնքը մէկ
կ'ըլլայ. որովհետեւ ըլլա՛յ այդ անձնական
զգացումներու անկեղծ նկարագրութիւնը,
ըլլա՛յ դիտուած տիպարի մը նկարագրու-
թիւնը՝ նոյն կերպով կ'ազդէ ընթերցողին
վրայ. ու յայտնուած վատառողջ տեն-
ջանքները ու դիտուած ջլանկարի մը ապ-
րելու եղանակը հաւասարապէս կ'ազդէ ըն-
թերցողին վրայ: Հոս հեղինակի պարտա-
կութիւն մը կայ, ծանր եւ մտածե՛լ տուող

պատասխանատուութիւն մը. բայց ատիկա առանձին յօդուածի նիւթ է եւ զայն յիշատակելէ ետքը կ'անցնինք մեր նիւթին: Չմոռնանք ըսել նաեւ թէ գործի մը բուն իսկ տառնձին գեղեցկագիտական արժէքը ի նկատի առնելով չէ որ պիտի խօսինք, որովհետեւ գիտենք որ ապաստեալութեան անուան ներքեւ դատապարտուողներէն շատերը իրենց ցաւատանջ եւ մշտնջենապէս բարախուն հոգիին խորէն անանկ աղաղակներ գտած են, այնպիսի ձայներ բարձրացած են իրենցմէ որ, այս դարուն ամէնէն գեղեցիկները պիտի մնան Արուեստին առջեւ. ու իրենց ինքնուրոյն տենջանքները, իրենց անկարելի բազմանքները արտայայտող տաղերը, դեռ երկայն ատեն սիրելի եւ ոսկեղէն վանկերը պիտի մնան նորահաս սերունդներուն համար:

Ո՞վ գիտէ նոյն իսկ եթէ անոնք երկարատեւ ու յոգնած քաղաքակրթութեան մը վերջին եւ գեղեցիկ ջանքը չպիտի մնան մարդկութեան համար, գերագոյն ծաղիկը որուն ծաղկումին համար դարաւոր հիւթեր եւ սերմեր աշխատակցեցան իրենց յամր ուռնացումին մէջէն որպէս զի երանգներուն գեղեցկագոյնը, եւ բուրմունքներուն ամէնէն զգլխիչը վերապահեն անոր:

Արդարեւ երբէք ոչ մէկ ժամանակամիջոցի մէջ եւ ոչ մէկ երկրի մէջ գոյութիւն չէ ունեցած այն միահամուռ եւ գլխի պոռոյտ պատճառող աճապարանքը աւելի գեղեցիկը, աւելի նորը արտադրելու յարատեւ բազմանքին, որ կը յատկանշէ վերջին դարուն Ֆրանսայի գրական եւ գեղարուեստական շարժումները: Բնական նաքար սակայն այդ աշխատութեան եւ յոգնութիւններու յանկարծական բազմապատկութիւնն է որ իր կարգին յառաջ բերած է ժամանակակից ապաստեալութեան, ցեղային տկարացումը որուն գրեթէ անգարմանելի յառաջացումին առջեւ կը սարսափին նոյն իսկ իրենք եւ զիրենք սիրող ցեղերը:

Այդ ապաստեալութեան մեծ մասամբ վերագրելով հանգերձ գրական եւ գեղարուեստական արտադրութիւններու, հոս մասնաւորելով մեր խօսքը գրականութեան համար կը պնդենք թէ անհրաժեշտ է գանձք դասաւորել: Օրինակի համար՝ Պօտրյէն, ինքն իսկ հիւանդագին հոգի մըն է արդէն. ասիկա կը նախազգացուի իր բոլոր ոտանաւորներուն մէջ որոնք անհաւասարելի գեղեցկութիւն մը ունին սակայն. իր *Fleurs du mal* (ոտանաւորներու հաւաքածոն) փոխն ի փոխ ներքին անկայուն տառապանքի մը արտայայտութիւնն է ինչպէս ապշեցուցիչ եւ սարսառացնող երեւոյթներու նկարագրութիւնը, մահաբոյր, մղձաւանջային երեւոյթներու որոնք իրեն համար մասնաւոր եւ անգուցեւ գեղեցկութիւն մը ունին, անօրինակ յու-

զումներ պատճառող եւ շատ աւելի նըրբին. իր թանկագին զգայնութիւններուն եւ հիւանդագին հոգիի մը բոլոր կարելի հազուագիւտ ըղձանքներուն հաւաքածոն է իր գիրքը. իր կենսագրութիւնը եւ վերջէն մէջտեղ ելած կենսագրական ծանօթութիւններ կը հաստատեն իր ջլախտաւոր վիճակը. երիտասարդ մեռած է արդէն. կարծես աւելի շատ զգալու, աւելի ուժով զգալու տենջանքին մէջ սպառած մէկն է. ինքը ուղղակի աշակերտն է արդէն Էտկար Բօի այն մղձաւանջային եւ ուրուականերով լեցուն պատմութիւններու Ամերիկացի հեղինակին, որ իր կարգին ապաստեալութեան մը եղած է արդէն:

Հոս քանի որ առիթը ներկայացաւ, ըսենք թէ ապաստեալութեան պատճառ եւ ապաստեալութեան հետեւանք գրականութիւնը մի միայն Ֆրանսայի մէջ չէ որ գոյութիւն ունեցած է. անկախ ընդհանուր շարժում մը եղած է արդէն եւ օտար հեղինակներ մեծապէս նպաստած են ատոր: Ռուս հեղինակներու գործերու թարգմանութիւնը կ'ըսէր Տէշանէլ, իր Սորպոնի դասախօսութեան մէջ, առաջին նշանը եղած է գրական յեղաշրջման. նախ բնապաշտները մեծապէս ազդուած են անկէ. Չօլա կը խոստովանի թէ շատ բան կը պարտի Սլաւ գրականութեան. մասնաւորապէս Տասթայեւսքի ուժգին ազդեցութիւնն ունեցած է նոր ծրագրող դպրոցի մը առաջին քայլերուն վրայ: Տասթայեւսքի իր նախասիրած հիւանդ տիպարներով, որոնք մեծ մասամբ ջլային խանգարումներու ենթակայ են արդէն, հակում ցոյց կուտայ ջլագրգիւս վիճակի մը. եւ եթէ զինքը բոլորովին չդասենք հիւանդ հեղինակներու մէջ, իր նախասիրութիւնը արդէն մեծապէս կ'երեւայ իր գործին մէջ:

Օտար հեղինակներու մէջ Իպսէն ամենէն շատ նիւթ առած է ապաստեալութեան մէջ գտնուող անձերէն. իր գլխաւոր տիպարները ջլախտաւորներ են. ապաստեալութեան ջլանկարութեան վրայ գրուած ընդարձակ հատորներէ աւելի իր Ուրուսլայններու մէջ Օսլաւտի տիպարը եւ Հետտա Կապլէրը առանձին, արդէն ամբողջական ցուցադրութիւններ են հիւանդագին հոգիներու, որոնք ճակատագրական անյղիւթութեամբ մը աստիճանաբար անկման կը դիմեն: Այլ սակայն դիտելու եւ համադրելու այդ բացարձակ կատարելութիւնը արդէն իսկ կ'ապացուցանէ հեղինակին ամբողջութիւնը, եւ յանցանք իրը չէ վերջապէս երբ իր անմոռանալի թատերգութիւնները ներկայացնելով ունկնդիրներու բազմութիւն մը կ'ունենայ, որոնք անդրադառնալով իրենց իսկ մէջը ապաստեալութեան ջլախտի ներքին խտանիչներու, կը կարծեն թէ արժանի են ցուցադրուելու, ուրիշներուն ուշադրութիւնը իրենց վրայ դարձնելու: Բնականաբար վերոյիշեալ հեղինակները իրենց համայնական նկարա-

գրովը ամեն ցեղերու վրայ իրենց ազդեցութիւնը ունեցած են, մասնաւորելով խօսքերնիս Ֆրանսայի համար, ինչպէս ըսինք, պատճառ մը չենք գտներ չեղելու այդ երկու դասաւորումէն: Օրթով Միւսո, Ֆրանսայի ամենէն սիրելի հեղինակներէն մին, իր գրեթէ բոլոր գիրքերուն մէջ տիպարները ընտրած է ջլախտաւորներէն, *hystérique* ներքին. եւ ալ աւելի, ոչ միայն իր տիպարները հիւանդ են, այլ բոլոր այն ընկերութիւնը որուն մէջ կ'ապրին իր տիպարները, բոլոր գանձք շրջապատող պայմանները:

Պայմանագրական շատ մը սովորութիւններ ոչ նուազ կը նպաստեն ցեղերու ապաստեալութեան եւ ասոր համար է թերեւս որ բոլոր անկապաշտ հեղինակները մարդկայնական լայն շուրջ մը ունին, ծարաւը լաւագոյն բարձրու, լաւագոյն ընկերական սովորոյթներու: Մեծ քաղաքներէ դուրս ջլախտ արդէն գոյութիւն ունի քիչ թէ շատ ամէն տեղեր, նոյն իսկ գիւղերու մէջ: Ապաստեալութեան պատճառները հոն տարբեր են. բայց արդիւնքը գրեթէ նոյնն է. միայն րսենք թէ գեղջուկներու համար ջլախտի մղող գլխաւոր պարագան ֆիզիքական չարաչար յոգնութենէ զատ իրենց նախնական կեանքէն ամէնէն ծայրայեղօրէն քաղաքակրթեալ կեդրոններու մէջ մտնելու առիթը ունենալու դիւրութիւնն է. արդէն մեծ քաղաքի մը մէջ ամէնէն շուտ փճացողները գեղջուկներն են որ իրենց մշակելիք հողը լքած անշաղկապ հետաքրքրութեամբ մը կը վայելեն քաղաքին կեանքը: Նոյն բանը կը պատահի նաեւ այն ցեղերուն համար որ երկայն ատեն հանգչելու երեւոյթը ունենալով, մէկէն աչքերնին կը բանան քաղաքակրթութեան:

Ամէն պարագայի, գրականութիւնը հոգը ընելու երեւոյթը չունի իր ետեւ ձգած ջլախտի սերմերուն համար, հետզհետէ ալ աւելի հիւանդագին եւ անորակելի հոգեկան վիճակներն են որ յաիրացած րնթերցողներուն խորժակը կը գրգռեն: Մոլութիւններու ապականարար նկարագրութիւններ, զգայնութիւններու հակաբնական նրբութիւններ, անակրնկալ, անկարելի, հրէշութիւն . . . ահաւասիկ րնթահանուր առմամբ րնթերցողին ուղածը: Հեղինակները պիտի ուզեն այդ գրեթէ մոլեգին եւ յիմարական տենջանքները գոհացնել, հաւանական է. որովհետեւ եթէ ընթերցողը հեղինակներէն կ'առաջնորդուի միւս կողմէ հեղինակներն ալ զիրենք կ'առաջնորդեն հոն ուր կ'զգան թէ պիտի երթային առանձին:

Մեր համայնքին համար անպատեհութիւնը մասամբ հեռաւոր է եւ ոչ անմիջական. ապահովաբար մտքի տկարութիւն ունեցողները մեր մէջ, գրական շատ յորդ եւ զօւարճարար արտադրութիւններու հետեւանքով չէ որ կը տառապին:

Այլ սակայն կրնան քիչ մը մտածել սա պարագային վրայ թէ. ամէն անոնք որ առանց նախապատրաստական զարգացումի մը քաղաքակրթութեւն հարկին մէջ կը գտնուին, անխուսափելիօրէն կ'ապաստեն:

Ճիշդ այս օրերս Պերլինի մէջ հրատարակուեցաւ հատոր մը Անգլիական Տունը (Das Englische Haus) տիտղոսով, հեղինակութեամբ գերմանացի ծանօթ ընկերաբան Հէռման Մուլթախտի: «Ծագիկ»ի ներկայ և յաջորդ թիւերով կը թարգմանենք յառաջաբանը այդ գրքին որ իր մէջ ընկերային, ընտանեկան կարեւորութիւն ունեցող շատ մը գեղեցիկ թիւլագրութիւններ կը բովանդակէ և որոնց մասին առիթը պիտի ունենանք առանձին խօսելու:

ԱՆՂԻԱՅԻՆ ՏՈՒՆԸ

ԵՐ

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԱՌԱՋԻՆ ԲՆԱԿԱՐԱՆՆԵՐՈՒ

Ամենէն առաջին գործը զոր մարդ մը կոչուած է կատարելու՝ ինքզինքին հասնգիստի կայան մը փնտռելն է. տեղ մը՝ ուր իր ոտքը կարենայ դնել, տուն մը, նուիրական տեղ մը և զոր այնքան նուիրական պահէ և այնքան երջանիկ զգայ ինքզինքը անոր մէջ՝ որ ամենէն դառն ցաւով միայն կարենայ բաժնուիլ՝ եթէ ստիպուէր անկէ դուրս ելնել:

ԲԱՍԻՆ

Թէ խորապէս ուսումնասիրենք Անգլիացիին կեանքը, աւելի կը հաստատուինք այն համոզման մէջ թէ Անգլիա իր ամբողջ խորհելու և զգալու կերպերովը,

իր բարձրութիւնը և սովորութիւններովը, իր կեանքի ըմբռնումներովը, ինչպէս և բոլոր արժէք մը ներկայացնող կեանքի գաղափարներովը դուրս է ցամաքային Եւրոպայի չրջանակէն և ինքնիշխան ամբողջ աշխարհ մը կը կազմէ, քաղաքակրթական իր բոլոր արտայայտութիւններուն մէջ բոլորովին ինքնուրոյն զրոյշ մը ունենալով: Ինքնին արդէն շատ օրինակներ կան ուր ցամաքային երկիրներու առնթեր կղզիներու ամբողջութիւն մը քաղաքակրթական տեսակէտով հիմնապէս տարբեր ուղղութիւններ կ'ունենայ: Երբ աչքի առջեւ բերենք Ճաբոնն ու Չինաստանը, Սէյլանն ու Հնդկաստանը, վենետիկը և Իտալիան, այն ատեն դիւրին է համոզուիլ թէ ինչպէս ամէն կողմէ ջուրով պաշարուած երկրի մը մէջ կազմուող քաղաքակրթութիւնը հիմնապէս կը տարբերուի ամէն կողմէ ուրիշ ցամաքներէ պաշարուած երկրի մը մէջ եղածէն: Ծովը երկրի մը կը բաժնէ իրեն ամէնէն մօտ ցամաքէն ու միեւնոյն ատեն կը կապէ զայն ամէնէն հեռւոր ցամաքի մը: Մօտաւորագոյնէն բաժանումն է որ կուտայ կղզիի մը ինքնուրոյն զարգացումը իսկ հեռւորագոյնին հետ

կապակցութիւնը օտար աշխարհներու ազդեցութեանց կ'ենթարկէ զայն և ատու կ'աւելցնէ անոր առանձնայատկութիւնը ցամաքային երկիրներու զարգացումին վրայ: Կղզիի մը բնակիչը կազմող ծովն է, մինչդեռ ընդարձակ հողային տարածութիւններու վրայ եղողին վարպետն ալ ցամաքն է: Ահա այս կերպով կը պարզուի թէ ինչո՞ւ Բրիտանական կղզիները քաղաքակրթապէս բազմաթիւութիւնով ցամաքային Եւրոպայի հետ իրենց համար մասնաւոր տեղ մը կը գրաւեն: Ցամաքային Եւրոպայի մէջ հաստատուած Գերմանական և Լատինական ցեղերու միջեւ եղած զարգացման տարբերութիւնները որքան ալ մեծ ըլլան, անոնք նորէն այնքան խիստ կերպով չեն անջատուիր իրարմէ որքան Բրիտանական կղզիներու և ամբողջ ցամաքային Եւրոպայի միջեւ եղած տարբերութիւնները: Ով որ Գերմանիայէն Ֆրանսա կամ նոյն իսկ Իտալիա կ'երթայ, ամէնէն վերջին կէտին կը գտնէ նոյն բարձրը և սովորութիւնները, նոյն վարչական կազմակերպութիւնները, նոյն ընկերային և կեանքի ըմբռնումները: Մինչդեռ Անգլիոյ մէջ աղապիսի մէկը, ամէն քայլին, կեանքի բոլոր կողմերուն մէջ պիտի հանդիպէր ինքնայատուկ կազմակերպութեանց:

Եթէ խնդրոյն արտաքին կողմը նկատողութեան առնենք, այս ինքնուրոյնութիւնը ոչ մէկ բանի մէջ այնքան զգալի է որքան Անգլիացիին բնակեցու կերպին մէջ: Անգլիա միակ քաղաքակրթաւ երկիրն է որ հակառակ այն բոլոր քաղաքական, ընկերային և տնտեսական յեղաշրջումներուն զորս ամբողջ Եւրոպական քաղաքակրթ աշխարհը վերջին 150 տարուան ընթացքին կատարեց, մինչեւ այսօր առանձին տուններու մէջ կը շարունակէ բնակիլ: Ցամաքային Եւրոպայի երկիրներու մէջ, վերոյիշեալ փոփոխութիւնները սկսած ամբողջ բազմութիւններ զէպի մեծ քաղաքները մղել, իրենց հետ բերելով նաեւ բազմաթիւ յարկերէ ձեւացած տուներու զանգուածի մը մէջ մարդոց խճողումը: Անգլիոյ մէջ սակայն, ուր ճարտարաբանական զարգացումը շատ աւելի կանուխէն սկսած է, չէ կրցած Անգլիացիին գիւղական վայրերու մէջ ապրելու բնածին սէրը խախտիլ: Ընդհակառակը, քաղաքին մէջ աշխատելուն ստիպողական դառնալովը այդ սէրը աւելի զօրաւոր դարձած է: Այն հարստութիւնը որ իրերու նոր կարգաւորումէն, վաճառականութենէն, մեծաքանակ ճարտարարուեստէն և ընդարձակ երկիրներու գաղութային կցումներէն սկսած է զէպի Բրիտանական կղզիները հոսիլ, ատիկա բնաւ չէ մղած այդ կղզիներուն բնակիչները որպէսզի փայլուն մեծ քաղաքներ կառուցանեն, ինչպէս ցամաքային Եւրոպայի մեծ երկիրները սովոր են ընել:

Անգլիացիին այդ պարագային դիմած է գիւղական վայրերու բնակութիւններուն, առանձին տուններ ամէնքն ալ որոնք պզտիկ աշխարհներ կը կազմեն ինքնին, կեանքի բոլոր դիւրութիւնները իրենց մէջ խտացնելով: Այս պատճառաւ է որ Բրիտանական կղզիները, ի բաց առեալ իր դիրքովը այնքան նպաստաւորեալ է տիպարկ քաղաքը, ցամաքային Եւրոպայի ըմբռնումը ոչ մէկ մեծ քաղաք կրցած է արտադրել, նոյն իսկ Լոնտոն ուրիշ բան չէ բայց եթէ ահագին գիւղ մը, առանց յատակադրի և առանց նպատակի խոնում մը տուններու, առանց յիշատակութեան արժանի փողոցներու, հրապարակներու և հանրային շէնքերու: Այն բոլոր պայմաններուն համաձայն որոնք Անգլիոյ մէջ կը տիրեն, իրաւամբ կարելի է ըսել թէ Անկու-Սաքսոն ցեղին տըրուած չէ մեծ քաղաքներ կառուցանել: Այս պարագան սակայն նորէն իր նկարագրին հիմնական գիծերէն մէկը երեւան կը բերէ որ է անկարողութիւնը՝ առանձինը, սեփականը ամբողջին ստորագրաւելու: Այս պակասը սակայն կը գոյացնէ մեծապէս զարգացած ինքնագոյութիւնը առանձին անհատին, և որ կը թուի նաեւ միայն իր հետեւողութիւն մը բոլորովին միակողմանի առաւելութիւններու:

Շատ զօրաւոր կերպով զարգացած անհատականութեան զգացումն հետ կը կապուի նաեւ առանձին տունի, ընտանեկան յարկին մեծ արժէք մը տրուելը, բան մը՝ զոր Անգլիացիին մինչեւ այսօր պահած է: Անգլիացիին համար տունին մէջ է որ կը մարմնաւորուի ամբողջ կեանքը: հոս է որ իր ընտանեկան շրջանակին մէջ բաւելով ինքզինքին և առանց տունէն դուրս դրօսանքներ փնտռելու, գրեթէ մենութեան մէջ իր մասնաւոր հակումներուն հետեւելով կը գտնէ ան իր երջանկութիւնը և իր ճշմարիտ հոգեկան անդորրութիւնը: Դուրսի դուրս ճութիւնները, մեծ քաղաքի փողոցներուն յատուկ կեանքը, գարեջրատոններ և սրճարաններ յաճախելը իրեն համար աւելի ատելի են և անոնց մասին ճաշակ չունի: Այս պարագան պատճառ կ'ըլլայ որ իւրաքանչիւր ցամաքային Եւրոպացի ձանձրոյթ զգայ անգլիական քաղաքներուն մէջ, ուր առեւտրական արագ գործողութիւնները և խմելու ու հանգչելու համար հրապուրիչ վայրերու բացակայութիւնը ալ աւելի կը շեշտեն իր դժգոհութիւնը: Անգլիացիին քաղաքին մէջ կ'աճապարէ միայն իր գործերը կատարելու համար: Երեկոյին կ'աճապարէ իր ընտանեկան շրջանակը վերադառնալու համար և նոյն իսկ հոգը չընել մէկ ժամուան երկաթուղիի ճամբորդութիւն մը՝ ատու մեծ քաղաքի ժողովին կարելի եղածին չափ հեռու ըլլալու համար: մարդ Անգլիոյ մէջ քաղաքը չի բնակիր, հոն կու

զայ իր գործերուն համար. աշխարհի բոլոր երկիրներուն մէջ բացառութիւն ըլլալով. Անգլիոյ արքունիքն ալ մինչեւ այսօր մայրաքաղաքին մէջ չէ որ կր բնակի, այլ հեռու գիւղական վայր մը եւ Լոնտոնի արքայական պալատը այսօր ալ տակաւին միայն կայան մըն է. Ամրոզլ ազնուական դասակարգը, ամէն բարեկեցիկ քաղաքացի, գիւղական տեղեր կը բնակին իրենց լաւ կազմաւորուած եւ ընդհանրապէս ոքանջելի շրջապատով տուններուն մէջ, որոնք սակայն իրարմէ մեծ միջոցներով հեռացած են: Ասոնք մայրաքաղաքին մէջ պզտիկ տուն մը միայն կ'ունենան ուր կ'իջեւանին ի հարկին ու կր բնակին այնտեղ միայն կարճ ժամանակի համար: Այն որ ստիպուած է իր առօրեայ զբաղմանը պատճառաւ քաղաքին մէջ ըլլալ, այն ալ կը ջանայ իր բնակութիւնը կարելի եղածին չափ հեռաւոր արուարձանի մը մէջ ունենալ որ տակաւին պահած է իր գիւղական գրոշմը եւ ուր գտնուելու համար անիկա զհողութիւններ ալ կ'ստանանք սիրով. իսկ անոնք որոնք ստիպուած են քաղաքին մէջ բնակիլ այդպիսիները կամ ամառուան ամիսներուն եւ կամ թէ ամբողջ տարուան համար լաւ դիրքով գիւղի մը մէջ տուն մը կը վարձեն, շաբաթէն մինչեւ երկուշաբթի հոն անցնելու նպատակաւ եւ ուր ամառուան տաք ամիսներուն կը բնակին իրենց ընտանիքները:

Ամէն բանի մէջ կը տեսնուի Անգլիացիին մեծ քաղաքէն դուրս փախելու պահանջը եւ այն բնագոյնի մղումը անհատին որով սա բնութեան հետ իր անմիջական կապակցութիւնը պահելու եւ իր սեփական տունէն դուրս ոչ մէկ տեղ իր երջանկութիւնը փնտռելու ջանքը կ'ընէ:

Անգլիացիին իր տանը համար ունեցած սէրը առածի կարգ անցած է. շատ մը ծանօթ ասացուածքներ կան որոնք ցոյց կուտան այդ բանը եւ որոնք ցամաքային Եւրոպայի ժողովուրդներու մէջ ալ մտած են: (Home, sweet home.—My house is my castle.—East and west, home is best.) Նոյնպէս comfort բառն ալ որ անգլիական տան մը ներքինը կը յատկանշէ, Անգլիականէն մտած է ցամաքային Եւրոպայի ժողովուրդը լեզուներուն մէջ: Տան համար Անգլիացիին սէրը ուրիշ պարագայով մըն ալ մեր ուշադրութիւնը կը գրաւէ. Անգլիացիները սովորութիւն ունին իրենց տուններուն անուններ դնել. այս սովորութիւնը այնքան ընդհանուր է որ շատ քիչ տանտէրներ միայն տան թիւով կը բաւականանան: Իրաւ է թէ տան թիւը աւելի կարճ եւ գործնական է, բայց անիկա ցոյց կուտայ տեսակ մը անտարբերութիւն տան հանդէպ. մինչդեռ անուն մը տալու պարագան ապահովաբար գործովի արտայայտութիւն մըն է:

(Բ. մասը յաջորդ քիւով)

ԱՌԱՋԻՆ

ՕՍՏԱՆԵՐԷՆԻ ՄԷԹՈՏԱԽՈՐ ՈՒՍՈՒՑԻՉԸ

ՌԵԹԵՈՍ ԷՖԷՆՏԻ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

(ՌԵԹԻՒՆ ՀՕՃԱՆ)

ՊԵՏՐՈՍ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

Նուն մը որ շատ մը սեռունդներ բերնէ բերան յորջորջած են, ուսուցիչ մը որ ամէնէն շատ ապրած եւ օգտակար եղած է իր համայնքին, այն ալ Ռեթէոս է ֆէնտի Գրիգորեանն (Ռեթիկ Հօճան) է եթէ ըսենք չափազանցութիւն ըրած չենք ըլլար: Ռեթէոս էֆէնտի Գրիգորեանի կենսագրութիւնը երկարօրէն գրեցինք ասկէ ճիշտ երկու տարի առաջ «Իւզանդիոն»-ի մէջ, իր կենդանութեանը գէթ երախտագիտական պարտք մը հատուցանելու մտք. բաղմամբայ աշխատաւորի մը, որուն սակայն ծերութեան սկզբնաւորութեան ատեն, նոյն իսկ աշակերտները, ու տկար եւ համբալ վարժապետներ ջանացած են նուազ թոշակով պաշտօնները ձեռքէն խլել, յանիրաւի առարկելով որ ա՛ն օգտակար չի կրնար ըլլալ: Այս եւ այսօրինակ անազնիւ միջոցներ չե՛ն կրցած սակայն հեռացնել պատկառելի տաճկագէտը իր աթոռէն ու սիրած վարժարանէն, այսինքն՝ Մայր վարժարանէն, ուր անցուցած էր հանգուցեալը իր երիտասարդութիւնն ու չափահասութիւնն եւ կը փափաքէր իր ծերութիւնն ալ անցընել, բան մը որուն արժանի եղաւ, մինչեւ վերջին օրերը, պատուակալ ուսուցիչ մնալով եւ հոնգստեան թոշակ մ'ալ ստանալով անկէ:

Ռեթէոս էֆէնտի Գրիգորեանէ առաջ մէկ երկու ուսուցիչներ թէեւ զբոնուած են, զոր օրինակ նշանաւոր Հօճա Պօղոս, Թուրքուճի օղլու Յակոբճան պատուելի, որոնք սակայն կանոնաւոր դասաւանդութիւն չեն ունեցած, այլ խաներու մէջ մասնաւորներու միայն օսմաներէն լեզուն աւանդած ըլլալով չենք կարող զանոնք իբրեւ ուսուցիչ ներկայացընել, որով մեր մէջ առաջին օսմաներէնի ուսուցիչը կ'ըլլայ հանգուցեալ Ռեթիկ Հօճա, որ օսմաներէն լեզուի դասաւանդութեան առաջին շրջանի հիմնադիրն է եղած և որ կ'սկսի 1850էն եւ կը տեւէ 1875 ու մնացած է միշտ առաջին հմուտ եւ կարող ուսուցիչը երկրորդ շրջանին ալ, որ կը սկսի Գալպճեանով 1875էն մինչեւ 1890, իսկ երրորդ շրջանն ալ նոր ժամանակի շրջանն է որ կը սկսի 1890էն. Առաջին շրջանին մէջ Ռեթիկ Հօճայի դէմ կը գրտնուի նշանաւոր Հօճա Պօղոսը, որ թէեւ վարժարանաց մէջ ուսուցչութիւն չընէր եղեր, բայց զինքը հմուտ մէկը ներկա

յացուցած են մեղ իր աշակերտները, որք են Պատրիարքարանի նախկին Ա. գործակատար Ալիքսան էֆ. Սադայեան յարգելի ծերունին, եւ Ս. Սալ եկեղեցւոյ նախորդ աւագերէց հանգուցեալ Տ. Գարրիէլ քահանայ իմանճեան: Լուսահոգի քահանան պատմած է որ, երբ օր մը Ռեթիկ Հօճա Մայր վարժարանին մէջ իրենց գաս կուտար, Հօճա Պօղոս դասարան կր մտնէ ու ներկայ կը գտնուի դասին. երկու հօճաները կը սկսին արարելոյն բառերու վրայ վիճարանիլ, ուրկէ աշակերտները բան մը չէին հասկնար. Ռեթիկ էֆէնտի թէեւ Պօղոս Հօճանէ երիտասարդ, բայց անոր խօսածներուն եռանդով պատասխանած ըլլալով Պօղոս Հօճան գո՛ն մնացեր ու մեկնէր է:

Ռեթիկ Հօճայի ժամանակակից ուսուցիչ մ'ալ կայ՝ Կարապետ Հօճա Փէշտիւմաճեան, Սամաթիացի, որ Սամաթիոյ վարժարանին մէջ ուսուցչութիւն ըրած է, ուրկէ սակայն աշխատութիւն մը մեղ չէ հասած, բայց իր զաւակը՝ ուսուցիչ Գրիգոր էֆ. Փէշտիւմաճեան մեղ պատմած է որ իր հօրը մահուանէն վերջ, պարկ մը լեցուն ձեռագիր պաշտօնական գրութիւններ աշակերտը Միհրան էֆ. Արիկեան իրենցմէ գներ է եւ անոնցմէ թերեւս օգտուեր է իր դասագիրքերը պատրաստած ատեն: Ռեթիկ եւ Կարապետ Հօճաներու միջեւ մրցում մը գոյութիւն ունեցած է ընդերկար, բայց Կարապետ Հօճայի աշակերտներէն Վսեմ. Միքայէլ էֆէնտի Մամիկոնեան երկու Հօճաներուն ալ աշակերտած ըլլալով՝ մեղ Ռեթիկ Հօճան աւելի հմուտ ցոյց տուած է: Սակայն Կարապետ Հօճա ալ իր ժամանակին ծառայած ըլլալ կը թուի, աւելի «նասարա եանսուրու նասրէն» եւայլնի գրութեամբ սորվեցնելով արարելոյն իր աշակերտաց, զրութիւն մը զոր Ռեթիկ Հօճա ի վերջոյ փոխած ու պարզած է: Առաջին շրջանի մէջ Ռեթիկ Հօճա կը հասցնէ աշակերտներ Պետրոս իմաստարեան, Օգսէն Շահինեան, Գարամաթէոսեան, Պօղոս Գալպճեան եւ Միհրան Արիկեան որոնք հետզհետէ Պօլսոյ վարժարաններուն մէջ ուսուցչութիւն ընել կ'սկսին. ասոնցմէ առաջին երկուքը սակայն կանուխ կը մեռնին: Պետրոս իմաստարեանէ մեղ կը մնայ «Գալպիտի Արապիյեէ վէ Փարիսի-նէ» անուն գիրքը:

Գարամաթէոսեան՝ աւելի խմբագրութեան մէջ կարող՝ շուտ կը ձգէ ուսուցչական ասպարէզը եւ խմբագրութեամբ, փաստաբանութեամբ կ'ընդլիկու գաւառները կը մեռնի ասկէ 8-10 տարի առաջ: Պետրոս իմաստարեան Իւսկիւտարի կողմը դասախօսելով կը հասցնէ աշակերտ մը Սեպուհ Էսմէրեան, որ երկրորդ շրջանի կարող ուսուցչներէն կրնայ նկատուիլ, ուրկէ շատեր օգտուած են Իւսկիւտարի ձեւմարան վարժարանը, բայց ինքը աւելի

արեւելքով մէկը ըլլալով մեր պատանեկու-
թեան ատեն քաշուած կ'ապրէր Իւսկիւ-
տարի մէջ եւ առաւօտէն մինչեւ երեկոյ
խմելով կ'անցընէր իր ժամանակը. ու այս
տողերը գրողը անոր գինեւորէնէն գլտորելով
դուրս ելած պահուն, ձեռքէն բռնած եւ
իր տունը տարած է խելքը գլուխը եղած
ատեն մէկ քանի բան սորվելու յոյսով:
Սեպտեմբեր 15-16 տարի ա-
ռաջ Արմաշի Դպրեւանքը շամաներէնի
ուսուցիչ նշանակուելով՝ հոն մեռաւ 6
տարիի չափ ուսուցչութիւն ընելէ վերջ,
եթէ չե՛մ սխալիր:

Ռեթէոս էֆէնտի Գրիգորեան իրեւ-
բազմարդիւն ու բազմամուտ ուսուցիչ
պէտք էր որ իր արժանի գնահատականը
ունենար նոյն իսկ իր կենդանութեան,
քանի որ մէկ քանի անձնագով եւ ուսուցչու-
թեան բարձր ասպարէզին պատիւ չի բե-
րող վարժապետներ, առանց ո՛ր եւ է
արդիւնք ցոյց տալու, Ռեթիկ Հոճան ան-
ուանարկած էին ասդին անդին, նոյն իսկ
դպրոցականներու, առանց քաշուելու եւ
անոր սխալը բռնելու համար ջանքեր բրած
են, բան մը որ թէեւ ո՛ր եւ է արդիւնք
մը չէ՝ ունեցած, բայց եւ այնպէս ծե-
րունազարդ ուսուցչին սրտին ու մտքին
գէշ ազդած էր ու ցաւով կը յիշատակէր
զանոնք:

Ընչդ երկու տարի վերջն ալ ինձ
վիճակեցաւ իր դադաղին չորջր խո-
սիլ դամբանական մը յանուն Ուսումնա-
կան Խորհրդոյ, որով ջանացի մեծանուն ու-
սուցչին արժանավայել զրուատիքն ընել:
Այսօր ալ «Ծաղիկ» շաբաթաթերթին
մէջ հանգուցեալին անմոռանալի յիշատա-
կին սա մի քանի տողերը կը նուիրենք,
իր մեծ կորուստն ողբալով:

Ռեթէոս էֆ. Գրիգորեան ծնած է 19րդ
դարու սկիզբները Պոլիս, Հիսար Տիպի:
Հայրն է Տիրացու Գրիգոր Պատուելի, քաջ
հայազէտ եւ հմուտ Յունարէնի, որ կա-
րապետ Պատրիարքի օրով ատենադպրի
պաշտօն ունէր Պատրիարքարանի մէջ:

Ռեթէոս 10 տարեկան հասակին մէջ
կորսնցնելով իր հայրը, չպուզճիի քով
աշկերտ կ'ըլլայ, յետոյ եազմածիի ֆին-
ճանճիի քով կը մտնէ եւ հոս կը մնայ
չորս տարի: Ռեթէոս երեկոները ունկըն-
դիր կ'ըլլար սրճարաններուն մէջ թուրք-
բանաստեղծութիւններ կարդացող աղք-
ներու եւ անոնցմէ չա՛տ կ'ախորժէր. օրէ
օր իր մէջն ալ թրքերէն ոտանաւոր գրե-
լու փափաք կ'ըզգար, այս փափաքին ի-
րագործման համար սակայն նախ եւ առաջ
թուրքերէն գիտնալ հարկ անհրաժեշտ էր:
Էլիֆնիզի մը կը գնէ Ռեթէոս Սահաֆ-
ներու չուկայէն եւ մեծ դժուարութեամբ
ասկէ անկէ քիչ մը կարդալ կը սովորի:
Այն ատենները Մէրճան՝ կազմարարէ մը,
որ քիչ շատ ոտանաւոր գրուածներու վրայ
գաղափար ունէր, ինչ ինչ ոտանաւորներ
կը սովորի: Յետոյ կը դիմէ Շաքիր էֆ. ա-

նուն հոճայի մը, որ Եիւքսէք Գալաթիմ
խանութի մը մէջ կը դասախօսէր. պա-
տանին Ռեթէոս անպատմելի նեղութեամբ
արարեւելի բաւական ծանոթութիւն կը
քաղէ, տրուած դասերը մի միայն կէտ
առ կէտ զոյգ ընելով, զի այդ էր այն տ-
տենուան տիրող ընդհանուր մէթոտը: Այս
միջոցներուն թուրքուծի օգու Յակոբճան
աղա Վալիտէ Խանը, սենեակի մը մէջ Օսմ.
դասախօսութեան սկսած էր. Ռեթէոս
Գրիգորեան ժամանակ մ'ալ թուրքուծի
օգուին քով կը յաճախէ եւ իր պաշարը
կ'աւելցնէ օր քան զօր: Յետոյ կը ներ-
կայանայ այն ատեն նշանաւոր Հոճա
Մէրճէտ էֆ.ին, որմէ կ'ուստի թեոհճեի
վեհալի, Նուի պիի վեհալի, Կիլիսիայեցի,
Փեհու Սքալար: Ուսումնաւորէ Ռեթէոս
չի բաւականանար սակայն այս չափով, կը
դիմէ Մետրիսէները եւ կը գտնէ մեծա-
նուն հոճա Հոճա Ահմէտ էֆէնտին, որուն
ինքզինքը սիրելիով անկէ կը սովորի
Մանրեզ (տրամարանութիւն) եւ ինչ:

Այսքան դժուարութեամբ Օսմ. Արաբ-
եւ Պարսկ լեզուաց մէջ գաւգացող Ռե-
թէոս էֆ. Գրիգորեան 18 տարեկանէն
սկսեալ դասախօսութեան կը սկսի նախ
մասնաւորներու շուկաները, խանութները,
խաները եւ այլն. ու յետոյ կանոնաւոր ու-
սուցչութեան Մայր Վարժարանի մէջ,
որ երկար ատեն 50—60 տարի ա-
նընդ առ դասախօսելով անհամար աշա-
կերտներ կը հասցնէ, որոնցմէ շատերը
պետական բարձրաստիճան պաշտօնատար-
ներ կ'ըլլան, կարող ուսուցչներ, փաս-
տաբաններ, բժիշկներ կը հանդիսանան
եւլլն: Ռեթէոս էֆէնտին հոչաէր կը տա-
րածուի Պոլսոյ բոլոր թաղերը ու հետըզ-
հետէ կ'սկսի դասախօսել կարեւոր վար-
ժարանները Ազգ. Հիւանդանոցի, Սա-
մաթիոյ, Խազգիւղի, Գաթրգիւղի, Իւսկիւ-
տարի եւլլն: Իր ուսուցման մէթոտը ա-
ռաջին շրջանին համար նորութիւն մ'էր,
եւ կը կայանար ընթերցման, թարգմա-
նութեան, ուղղագրութեան ու եւ է բա-
ռագնութեան եւ յաճախ յաջողագոյն ա-
շակերտին հետ զրազելու մէջ, ինչ որ
կրնաւ բաց թէ շարունակեց զրեթէ երկ-
րորդ շրջանի տեւողութեան միջոցին ա-
ռանց զգալի փոփոխութեան. մէթոտ մը
որ սակայն այսօրուան մանկավարժական
սկզբունքներու շատ համապատասխան չէ,
բայց դարձեալ հիմնադրին համար խիստ
պատուաբեր է, զի բնաւ ուղղութիւն մը
չեղած ատեն որոշ ուղղութիւն մը գծած
ու անով սերունդներու օսմաներէն լեզուն
սովորեցուցած է:

Երրորդ շրջանի մէջն է որ կարդաց-
ուած հատուածը աշակերտին բացատրել,
վերլուծել կը տրուի ու առհասարակ դա-
սարանի մը տղաքները դասով կը հետա-
քրքրուին, գաղափարին նոյն լեզուով
բացատրելու համար ջանքեր կը շալ-
լուին ու այլազան նիւթոց վրայ աստի-

ճանաւոր շարագրութիւններ գրել կը
տրուին, քերականական կանոնները մի
միայն իւր կանոն գոց ընել չեն տրուիր,
այլ զանազան վարժութիւններու վրայ
անոնց կիրառուելը կը պահանջուի, օգտա-
կար վարժութիւններ որոնք երկրորդ շրջ-
անին մէջ ալ անտես կ'անուրիս ու թե-
րեւս այսօր այդ շրջանին պատկանող ու-
սուցիչներ չեն կրնար ըմբռնել այս վար-
ժութեանց օգտակարութիւնը եւ առաջին
շրջանի ուղղութեան չեն շեղիր, ինչ որ
իրենց յետագիւրժեան միակ պատճառ ե-
ղած է: Առաջին եւ երկրորդ շրջաններու
մէջ մէկ մ'ալ զուտ թուրքերէն քերակա-
նութեան ընաւ կարեւորութիւն չէր տրե-
ուեր, մինչդեռ թուրք. կանոնները իրենց
պարզութեամբ, կանոնաւորութեամբ ու
օգտակարութեամբ հարկ էր որ աւանդուէր,
քանի որ խօսքին մէջ տիրող սարքը,
այսինքն բայր միշտ թուրքերէն է եղած,
որ զանազան ձեւեր ու փոփոխութիւններ
կը ստանայ որոշ կանոններու համաձայն:
Ռեթէոս էֆէնտի Գրիգորեան իր դասա-
խօսութեամբ թէեւ շատերու օգտակար
եղած էր, բայց դարձեալ իրմէ ուղղակի
օգտուելու առիթէն զրկուածներուն հա-
մար ալ ծառայութիւն մը մատուցանելու
նպատակաւ իր բազմամեայ փորձառու-
թենէն օգուտ քաղելով պատրաստած ու
հրատարակած է ասկէ գրեթէ 36 տարի
առաջ «Միւլաւաթ Խաւարֆ» անուն զուտ
թուրքերէն ընդարձակ քերականութիւնը,
որուն մէջ ամփոփուած է մեծ հմտու-
թեամբ Օսմ. մէջ գործածական Արաբ.
կանոնները ընդարձակօրէն եւ բազմաթիւ
օրինակներով: Այս դասագիրքը իր տեսա-
կին մէջ առաջին երկասիրութիւնը եղած
է, որ ամէնուն ձեռքը երկար ատեն օգ-
տակար առաջնորդ մը հանդիսանալով,
դիւրացուցած է Օսմ. լեզուի ուսուցումը:
Այս գրքէն անմիջապէս վերջ Յակոբ Փա-
շայեան, եւ շատ վերջ Պօղոս Գալաթեան,
Միհրան Արիկեան քերականութիւններ
հրատարակած են իրարու նման ուղղու-
թեամբ, Ռեթիկ Հոճայի Սարֆէն սա տար-
բերութեամբ որ, այս վերջինները թուրք.
Պարսկերէն քերականութեան մասերն ալ
գրած են, թէեւ ասոնցմէ շատ առաջ
Պետրոս Խոճասարեան Պարսկերէն քերա-
կանութիւնը միացուցած է Արաբականին:
Բայց հոս ըսենք թէ այս վերջինները ի-
րենց քերականութեանց մէջ առաջ թուրք.
յետոյ Պարսկ. եւ ամէնէն վերջն ալ Արաբ.
քերականութեանց առնուած մասանց վրայ
խօսած են առանձինն առանձինն, իրեւ
թէ Օսմ. լեզուն կազմող այդ տարերք
ամբողջութիւն մը կը կազմեն, բայց ե-
կէք տեսէք որ այնպէս չէ՝ միայն Օսմ.ի
մէջ գործածական Պարսկ. Արաբ. կանոն-
ներն են որ կ'աւանդեն: Այդ ուղղութիւնը
մինչեւ այսօր ալ ոմանց կողմէ պահուած
է, մինչդեռ մենք մեր քերականութեանց
մէջ Օսմ. լեզուն մէկ լեզու միայն նկա-

տեղով թուրք գոյականներուն վրայ խօսելէ անմիջապէս վերջը Պարսկերէն, ու Արաբերէն գոյականներու այն մասը գրած ենք որոնք Օսմ.ի մէջ գործածական են եւ այսպէս շարունակաբար մինչեւ բառերուն վերջը. մէկ մ'ալ քերականական կանոնները որպէս զի տղայաց մաքին մէջ հաստատուն, հարկ անհրաժեշտ է որ հրահանգներ, լեզուական վարժութիւններ գտնուին: Մինչեւ մեր քերականութեանց հրատարակութեան ատեն, ուրիշ քերականութիւններու մէջ գրուած հրահանգները, վարժութիւնները բառերէ միայն կը բաղկանային, մինչդեռ մենք բոլոր կանոններէն վերջ իրեւ հրահանգ ընթերցի հատուածներ գրած ենք, որոնց մէջ կանոններուն կիրարկումը կ'ընէ աշակերտը, բան մը որ Եւրոպայի բոլոր քերականներն ալ րրած են: Ռեթէոս էֆ. Գրիգորեան իր «Սիւլասաթիւսարֆ»էն զատ Արաբ. լեզուի ուսուցման համար ալ հայերէնով բացատրուած զատ գիրք մը հեղինակած եւ ասկէ բաւական տարի առաջ հրատարակած է, գործ մը որ մեր մէջ առաջին հրատարակութիւնը եղած է Արաբերէնի համար: Ռեթէոս Հօճա իր այս երկու օգտակար երկասիրութեամբ պիտի ապրի յաւէտ, ինչպէս ինքն ալ համոզուած էր սա ճշմարտութեան թէ հեղինակը կը մեռնի, գործը կը մնայ, բլլայ ան նոյն իսկ մէկ հատ ու այս իմաստը տուող հետեւեալ Արաբերէն խօսքը գրած է իր Արաբերէն քերականութեան յառաջաբանին վերջ.—

«Ենչու հոյ խաթթու ֆիլ զրթասի տէհրէն Վլ. քեաթիպուհուրէ միյմուն ֆիթթիւրապ» թարգմ. «Գիրք կը փայլի շատ դարեր քարտէսին վրայ, մինչդեռ զայն գրողը հողին տակ փռած կ'ախք կը դառնայ»

Ռեթէոս Հօճա իր մայրենի լեզուին ճոխութեան ալ հիացող, լաւ գրաբար կը սորվի իր ժամանակակից հայկաբան թոռոս Նազարեանէ, Մալէգեան Պատուելիէն եւ գրած է մէկ քանի ոտանաւորներ ալ որոնք հրատարակուած են այն ժամանակի օրացուցներու սկիզբը: Ռեթէոս էֆէնտի Գրիգորեան միշտ աշխատասէր, ուսնելու եւ ուսուցանելու փափաքող անձ մը, տիպար կրնայ հանդիսանալ շատերու, որոնք իրենց քիչ մը գիտցածին վրայ հպարտ կը թողուն այլ եւս գիրքն ու գրիչը եւ անձնագովութեամբ կը զբաղին. ճշմարիտ ուսուցիչը, գիտունը այն է որ գիտութեան, ուսման անծայրածիր ուղիքն ու մը ըլլալը գիտնալով, միշտ չգիտցածներն սորվելու կը ջանայ: Ռեթէոս էֆէնտի Գրիգորեան իր խոր ծերութեան մէջ անգամ գիրք ձեռքէն չէր ձգեր, անընդհատ կ'ուսումնասիրէր, կ'աւերէր, կը գրէր եւ այսպէս կ'անցընէր իր օրերը վաստակարեկ ու կորաքամակ, շրջապատուած իր զաւակներէն ու թոռներէն, որոնք կը գուրգուրային վրան:

Ռեթէոս Հօճա Օսմ. Պարսկ. եւ Արաբերէն լեզուաց մէջ իր ունեցած պատկառելի հետաքրքրութեամբ միշտ պարծանք եւ

զած է մեր համայնքին երեք քառորդ դարու չափ երկար ժամանակամիջոցի մը մէջ, Օսմանցի նշանաւոր գրագէտներու, արաբագէտներու եւ պարսկագէտներու հետ իր ունեցած յարաբերութեանց ատեն, անոնց համակրութեանց ու գնահատմանց ալ իրաւամբ արժանանալով. ու մահուանէն վերջն ալ Ռեթէոս էֆ. Գրիգորեանի անունը միշտ պիտի յորջորջուի իրեւ մեր մէջ առաջին Օսմ.ի կարող ուսուցիչներէն մէկը ու պիտի գրուի անունը Հօճաներու շարքին մէջ: Ռեթէոս Հօճա երկայնակասակ, ջղուտ ու նիհար կազմով, փոքր աչքերով ծերունի մ'էր, սպիտակահեր ու ճերմակ, եւ տարիքի բռնին տակ կորածքամակ, կը հագնէր միշտ երկայն սեւ չուխայ բալթօ՝ մաքրուած վերէն ի վար համակ. նայուածքն անոյշ, բայց մերթ արհամարհոտ ու խոժոռ, ինչուստեւ տարիներու պատկառելի թիւին հակառակ, իր աչքերն կը փայլէին շատ ազուրկ: Իմ վերջին այցելութիւնս որ յունուարի սկիզբներն տուի, հետս էր սաներէս Գամէր Շիրինեան: Ռեթէոս Հօճա, իր միտքերն վրայ ընկողմանած էր, զլխուն վերեւը Գամուսն ու վէճամէն, ձեռքին տակ Մագամաք Հարիրին ունենալով. երբ ձայնս լսեց ու բախտութենէն անմիջապէս ցատկեց ու զիս ընդունեց, այս հետերնիդ գտնուող պարոնը ո՞վ է, հարցուց թուրքերէն լեզուով. ըսի—սոսալով, զի վերջին օրերս ականջը ծանրացած էր մի քիչ—Պէրպէրեանի այս

«Ծ Ա Ղ Ի Կ» Ի Թ Ե Ր Թ Օ Ն Ը (13)

Ա Ն Ո Ւ Չ Ք Ա

(Վ.ԻՊԱԿ ԹՈՒՐԿԵՆԵՅԻ)

Ա Ն Կ Ա Ր Ծ աւանջին եկաւ սարսափալիկ ձայն մը, ջախջախուած հեծկլտանքի մը պէս, զգացի իմ մազերուս վրայէն անցնիլը ձեռքի մը որ տերեւի մը պէս կը դողդոջար. գլուխս բարձրացուցի եւ իր դէմքը տեսայ... Ինչ վայրկենական այլափոխութիւն կատարուած էր հոն. սարսափը աներեւոյթ եղած էր, նայուածքը կը սուրբար չեմ գիտեր ո՞ւր եւ ինձի կը հրաւրէր հետեւիլ, իր շրթունքները թեթեւօրէն բացուած էին, մինակ իր ճակատը կը պահէր մարմարեան տափալակները, մինչ իր մազերուն խոպոպները իր գլխուն ետեւը կը տատանէին ինչպէս եթէ հովի մը շունչը անցնէր անոնց վրայէն:

Ամէն բան մոռցայ, անկեալ դէպ ինձի կը քաշէի ձեռքէն բռնած որ չէր գիմագրեր եւ որուն ձգտումն հետեւեցաւ մարմնի. յետոյ իր շալը ասերուն վրայէն սահեցաւ, գլուխը հակեց եւ մեղմօրէն դուռ կուրծքիս վրայ, հրաբուրտ շրթներուն համբուրներն ներքեւ...

— Բո՛ւ՛ւ՛ւ՛ կ'... մըմընց ոգեւար ձայնով մը:

Յանկարծ կակինին յիշատակը զիս հարուածեծ կայծակի մը պէս:

«Ի՞նչ կ'ընենք, գոչեցի ուժգնօրէն ետ նետուելով... եղբայրդ ամէն բան գիտէ, գիտէ որ մէկտեղ կը գտնուինք»:

Անուշքա ամօտին վրայ ինկաւ:

Այո՛, ըսի իրեն, կանգնելով եւ հեռանալով իրմէն, եղբայրդ ամէն բան գիտէ՛... ստիպուած էի ամէն բան խոստովանիլ:

— Ստիպուած, թողովեցի Յայտնի էր թէ հազիւ զիս կը հասկնար:

— Այո՛, այո՛, կրկնեցի տետակ մը կարծրութեամբ. եւ ասիկա ձեր յանձանքն է, ձերը, բոլորովին ձերը. ի՞նչ պատճառ կար ձեր գաղտնիքը մատնելու, ստիպուած էիք ամէն բան խոստովանելու ձեր եղբորը: Այս առաւոյս եկաւ ինձի եւ բոլոր ձեր խոսակցութիւնը կրկնեցի:

Կը ջանայի այլեւ իրեն չի նայիլ եւ մեծ քայլերով կը պտուտքէի սենեակին մէջ:

— Հիմա, ըսի ամէն բան կորսուած է, ամէն բան, բացարձակօրէն ամէն բան:

Անուշքա ելլել ուղեցի:

— Կեցէք, գոչեցի. կեցէք, կ'աղաչեմ, մի՛ վախճաք, պատուաւոր մարդու մը հետ է ձեր գործը... բայց Աստուծոյ սիրով, խօսեցէք, ի՞նչ էր պատճառը ձեզի տակն ու վրայ ընող. ձեզ նկատմամբ վարմունքս փոխած էի: Գաղով ինձի, երբ ձեր եղբայրը եկաւ այսօր ինձի դանդաղ, ուրիշ բան չէի կրնար ընել, բայց եթէ խոստովանիլ իրեն թէ ի՞նչ վիճակի մէջ էիք:

— Ինչո՞ւ այս բաները իրեն ըսել կը մտածէի ինքնիրենս, եւ գաղափարը որ ես գլխէ հանող մըն էի, թէ կակին գիտէր մեր ժամադրութիւնը, թէ ամէն բան մէջտեղ ելած էր, անդուստ

նայի կերպով կորսուած՝ շարունակ կ'անցնէր մտքէս:

— Այո՛ գիշեր ես չէ որ եղբայրս կանչեցի ըսաւ անկեալ խեղդուկ ձայնով մը, ինքն իր կողմէն եւ կաւ:

— Տեսէք սակայն ի՞նչ բանի մղեց ձեզի տակաւ. հիմա մեկնիլ կ'ուզէք...

— Այո, պէտք է որ մեկնիմ, ըսաւ նոյնքան տկար ձայնով մը: Ես ձեզի աղաչեցի գալ հոս որպէս զի հրաժեշտի ողջոյնս տամ:

— Եւ թերեւս կը կարծէք որ, գոչեցի, ձեզմէ բաժնուելս շատ ծանր չպիտի դուրս գար:

— Բայց այն ատեն ինչո՞ւ եղբորս խոստովանեցաք, կրկնեց Անուշքա շուարած ձեւով մը:

— Կը կրկնեմ թէ ուրիշ ձեւով չէի կրնար ընել. եթէ առաջուրէն դուք ինքզինքնիդ մատնած չըլլայիք...

— Իմ սենեակի քաշուած էի, յորեք միտմտօրէն, չէի գիտեր որ պանդուկապետը ուրիշ բանով ունէր:

Այս անմեղ ներում խնդրելու ձեւը այս միջոցին գրեթէ բարկացուց զիս... եւ հիմա չեմ կրնար տար խորհիլ առանց խորունկ յուզումի. խեղճ տղայ, պարկեշտ եւ անկեղծ հոգի...

Այսպէս ամէն բան լնցած է, յարեցի, անգամ մըն ալ, լնցած... եւ պէտք է բաժնուիլ...

Գողտուկէն կը նայէի իրեն. դէմքը կը կարմրէր, կ'զգայի որ ամօթէն եւ սարսափէն կը զբաւակնուէր. իմ կողմէս, կերթայի կուգայի, խօսելով կարծես տեղային տղանապէ բռնուած:

— Իմ հոգեւոյ մէջ, շարունակեցի, զգացում մը կար որ ծաղկելու վրայ էր եւ որուն ժամանակ չձգեցիք մեծնալու: Ի՞նչ իսկ ջախջախեցիք ոյն կապը որ զմեզ կը միացնէր, իմ վրաս հաւատք չունեցաք:

տարուան ընթացաւարտներէն է. որ գիտէ ըստ բաւականի Պարսկ. Արարներէն, զՁեզ տեսնել կը փափաքէր. պատասխանեց — հա՛ իմ անուանակցիս զպրօքէն է, տեսնեմ թէ իր անուան համապատասխան կարողութիւն ունի՞. սկսաւ Գամէրը քննել նախ շատ պարզ բաներ հարցնելով. ու հետզհետէ դժուարացնելով հարցումները, երբ Ռեթիկ չՖ. տեսաւ թէ ամէնուն ալ յաջող կը պատասխանէր, շուտ Արարներէն մէջ մտաւ, խօսքեր գրել տուաւ, թարգմանել տուաւ, բառադրնունութիւններ առաջարկեց, Գամէր ամէնուն ալ պատասխանեց գոհացողիչ կերպով, որուն վրայ Ռեթիկ Հօճա Թուրքերէն լեզուով սապէս բաւ «եանլըրնը թութ մագ իսթէտիմ, ֆագաթ պուլամատըմ, տ. ֆէրի՛ն չօգ մէմնուն օլտըմ» Ասպէս մինչեւ վերջին ամիսները Ռեթիկ Հօճա չէր կորուսած իր յիշողութիւնը եւ գատուութիւնը: Այսպիսի օգտաւատ, հոռու պատկառելի եւ հոյակապ անձնաւորութեան մը յիշատակին որքան էջեր ալ գրուին դարձեալ քիչ են, եւ այն ուսումնասիրութիւնը զոր կատարել ձեռնարկած եմ տաճկագէտ ուսուցիչներու վրայ եւ մասնաւոր հատորի մի մէջ պիտի ամփոփեմ, պիտի ձօնեմ Ռեթիկոս էՖ. Գրիգորեանի յիշատակին եւ հասոյթն ալ պիտի յատկացնեմ հանգուցեալին վրայ շիրիմ մը կանգնելու:

ՍՐ ԷՏՈՒՆ ԱՐՆՈՒՆ

ԼԵԻՈՆ ՔԻՐԻՇՃԵԱՆ

I.—Կ Ե Ա Ն Ք Ը

ՏՐ ԷՏՈՒՆ Արնուն, որուն մահուան վաղորդայնին մէջ քանի ծանօթութիւններ տուինք Յաղիկի 12րդ թիւով, ծնած էր 1832 յունիսին Կրէյլզէնտի մէջ (Անգլիա): Երկրորդ որդին էր Մր. Բօպրդ Արնուն, որ հարաւային արեւելեան Անգլիոյ մէջ փաստաբանութեամբ կը զբաղէր: Իր նախնական կրթութիւնը ստացաւ Քինկս Սքուլի մէջ եւ յետոյ անցաւ Լոնտոնի Քինկս Գոյէճը, որուն շրջանն ալ աւարտելով 1852ին ընդունուեցաւ Օքսֆորտի Համալսարանական Գոյէճը: Մէկ տարիէն յաջորդած էր արդէն համաւար կցել իր անունին, շահելով մրցումի դրամած բանաստեղծութեան մը առաջին մրցանակը:

Երբ 1854ին աւարտեց Համալսարանական Գոյէճի շրջանը, անմիջապէս օգնական դասատու անուանուեցաւ Պիրմինկէմի Արքայական Դպրոցին անգլերէնի ճիւղին: Հօս ալ չուշանալով իր կարողութիւնները ցոյց տալու, երկու տարիէն թէ ինչ բան ժամագրութեան տեղը փոխել տուած էր Անուշտին. ինչպէս չէի գնահատած այն զոհոթութիւնը որ ըրած էր պտուաւ կնոջ տունը երթալով, ինչպէ՛ս վերջապէս զինքը վար չէի գրած:

Այդ առանձին եւ մութ սենեակին մէջ միակ իրեն հետ քաջութիւն ունեցած էի զայն մերժելու եւ զինքը յանդիմանելու, եւ հիմա իր պատկերը զիս կը հալածէր, իրմէ ներսի՛ կը խնդրէր... Իր տոգոյն գէմը, իր երկնոտ և արցունքներով լեցուն աչքերը, իր տակն ու վրայ եւ զած մազերը ևր հակած մզին վրայ կ'իյնային, իր ճակատին հակած որ կուրծքիս վրայ դրած էր, բոլոր այս յիշատակները զիս ինքզինքմէս դուրս կը հանէին եւ կը կործէին դեռ լսել որ կը մըմնէր «Քուկի եմ» ինքզինքիս կը կրէի, եւ հնազանդեցող խղճիս ձայնին... Բայց ո՛չ, կեղծ էր այս, որովհետեւ ոչ մէկ ձեւով այդպիսի ելքի մը յանգել չպիտի ուզէի: Եւ յետոյ անկէ բաժնուելով, առանց անոր տպւելու ուժը պիտի ունենամ երբեք...

Անմիտ, ինչ ողորմելի անմիտ մըն եմ, կը գոչէի բարկութեամբ:

Այս միջոցին գեղեցիկ եկած էր. շտապով գէպի Անուշտին տունը ուղղուեցայ:

Անմիտ, ինչ ողորմելի անմիտ մըն եմ, կը գոչէի բարկութեամբ:

Այս միջոցին գեղեցիկ եկած էր. շտապով գէպի Անուշտին տունը ուղղուեցայ:

ԺԸ.

Կակին գէմն ելլելով, հեռուէն պոռաց.
—Քոյր տեսա՞ք:
—Ըսել է տունը չէ՞, հարցուցի:
—Ոչ:
—Տուն չեկա՞ւ:
—Ոչ... բայց ես ալ յանցանք ունիմ, շտապեցի: Հակառակ տուած խոստումիս, մա-

կառավարական տնօրինութեամբ Հնդկաստան ղրկուեցաւ, իբր տնօրէն Տէքթան Պետական Գոյէճին, ի Պոմպայ:

Աւելի վերջը առիթ պիտի ունենանք անդրադառնալու իր այն ձգտումներուն եւ նշանակելի ուղղութեան, որոնք իր միտքը կը զբաղեցնէին անդադար, առաջին անգամ Արեւելք ոտք կոխած օրէն սկսելով: Սրբաւորն Արնուն մեծապէս օգտակար տարր մը եղաւ Հնդկաստանի մէջ, իբր Տնօրէն Պոմպայի Համալսարանին եւ իբր հանրային գործիչ: Հնդկաստանի Կառավարիչը երկու անգամ շնորհակալութեան ուղերձ քուէարկել տուաւ Խորհրդարանին մէջ, յանուն էտուն Արնունի:

Բայց 1861ին, երբ արձակուրդով դարձաւ Անգլիա, հոն մէկէն գաղափար ունեցաւ ուսուցչական ասպարէզը թողով լրագրութեան մէջ մտնելու: Այդ նոր կոչումին ձայնը շատ զարմանալի պարագաներու տակ հնչեց իր ականջին, բայց ինք չվարանեցաւ անսալու ներքին մղումին: Էտուն Արնուն ինք կը պատմէ թէ, Հնդկաստանէն նոր վերադարձած, որ մը ձուկ կ'որսար իր սիւս:

Չկնորսը բական գետին՝ Տարդի վրա խմբագրապետ բայ, ուր աւելի վերջերը հաստատեց իր բնակութիւնը: Զուկերը կը զգուշանային կարթին կառչելու, անշո՛ւշտ, քանի որ ձկնորսին միտքը բոլորովին տարբեր բաներով զրազած էր: Այդ պահուն էտուն Արնուն

տուա դացի. զինքը հոն չգտայ. ըսել է Անուշտան ալ չգնաց:

—Ոչ, մատուռը չէր:
—Եւ դուք չտեսա՞ք զայն:

Հարկագրուեցայ խոստովանել թէ տեսած էի զայն:

—Ո՞ւր:
—Տիկին Լուիզի տունը, ժամ մը առաջ բաժնուեցանք, եւ կը կարծէի թէ վերադարձած է:

—Սպասե՛ք, ըսաւ Կակին:
Տուն մտնէք եւ քովը նստայ:

Լուռ կեցած էինք: Տաճանիկ սեղմում մը երկուքս ալ լուռ կը պահէր: Մեր սականները ամէնէն տկար աղմուկէն իսկ կը ձգտէին, երբեմն գաղտնագողի իրարու կը նայէին, երբեմն դրան վրայ կը սեւեռէինք մեր աչքերը:

—Այլ չեմ գիմանար, ըսաւ ոտքի ելլելով. անհասկոթութենէն մեղքնէ պիտի զիս այս աղջիկը երթանք փնտռենք զինքը:

—Այո, երթանք:

Դուրս ելանք. արդէն գիշեր էր:

—Տեսնե՛ք, ինչպէս կ'ըլլայ որ մէջտեղ չեկաւ, հարցուց Կակին գլխարկը աչքերուն վրայ քաշելով:

—Մեր տեսակցութիւնը հաղիւ հինգ վայրկեան տեսեց տառաւելին, եւ ես իրեն խօսեցայ այն ձեւով, որ որշած էինք:

—Գիտե՞ք, ըսաւ ինծի Կակին, կարծեմ տեսիլ լաւ կ'ընենք եթէ բաժնուինք իրարմէ. երկուքս առանձին առանձին փնտռենք զայն. այս կերպով աւելի շուտ պիտի գտնենք զայն. բայց ամէն պարագայի մէջ մէկ ժամէն տուն վերադարձէք:

(Յաջորդով կը վերջանայ)

Մինչ կը խօսէի, Անուշտա հետզհետէ աւելի գէպի առաջ ծռած էր: Յանկարծ, ծռակերուն վրայ ինկաւ, դէմքը ձեռքերուն մէջ ծածկեց եւ սկսաւ հեծկլտալ. իր մօտ վազեցի, ջանացի զայն բարձրացնել, բայց տնկա յամուս գիմագրութիւն մը կ'ընէր:

Կնոջ արցունքները ինծի բոլորովին կը խռովէին. կը գոչէի:

—Աննա Նիքօլաէֆտ, Անուշտա՛, կը խընդրեմ... Աստուծոյ համար... հանդարտեցէ՛ք... կը պաղատիմ:

Եւ իր ձեռքը առի իմիններուս մէջ:

Բայց այն վայրկեանին իսկ երբ բնաւ միտքես չէր անցնէր, մէկէն ոտքի ելաւ. յետոյ, կայծակի արագութեամբ գէպի դուռը վազեց եւ աներեւոյթ եղաւ:

Տիկին Լուիզ որ քանի մը վայրկեան ետքը սենեակը մտաւ, զիս գտաւ նոյն տեղը կարծես կայծակէ զարնուած:

Ձեռքերնս հասկնալ որ ինչպէս այս տեսակցութիւնը այսպիսի շուտով եւ ծիծաղելի կերպով մը վերջացած է, երբ դեռ մէկ հարկաւորորդ մտքը իսկ չէի բացատրած իմ ըսելիքիս, երբ դեռ նոյն իսկ չէի կրցած գուշակել թէ ինչ պիտի ըլլան հետեւանքները:

«Աւրեմն օրերով մեկնեցա՞ւ, հարցուց ինծի Տիկին Լուիզ իր գեղին յօքերը բարձրացնելով մինչեւ ճակատը:

Շուարած նայեցայ իրեն եւ մեկնեցայ:

ԺԻ.

Քաղաքէն տնցայ եւ գիմաց շէտակ կը քայլէի գալտերուն մէջէն. ուժգին յուսախաբութիւն մը պիտի կը կրծէր. ինքզինքս կ'ընկճէի յանդիմանութիւններով: Ինչպէ՛ս չէի կրցած գուշակել,

Կը կարգար ու կը կարգար Athenaeum թերթին մէջ գրուած ծանուցում մը, որ, հետուն կախուած, Տեյլի թէյէկըրաճի համար խմբագրական գրող մը փնտռուիլը կ'իմացնէր։ Դիւ մը ատեն եւս վարանեցաւ, գործին թեր ու գէժ կողմերուն վերայ խորհրդածեց, եւ վերջապէս որոշեց լրագրական ասպարէզը նախընտրել վարչական ասպարէզէ մը։

Առանց ժամանակ կորսնցնելու գնաց Տեյլի թէյէկըրաճի խմբագրատունը, ուր զինքը ընդունեցին սիրայօժար, նախ իբր խմբագիր, աւելի վերջը՝ իբր խմբագրապետ։

Էտուին Արնօլտ՝ լրագրութիւնն ընդգրկելով՝ Հնդկաստանի մէջ կառավարական շքեղագոյն ասպարէզ մը զոհած եղաւ հաւանօրէն։ Բայց ինչ փոյթ. անիկա նախամեծար համարեց անսալ իր բո՛ւն կոչումին։ Ուղեց իր տարրին եւ իր նախասիրած շրջանակին մէջ ապրիլ, եւ յաջողեցաւ։ Ծարտար լրագրող մը ըլլալու համար ամէն յատկութիւն ու

կոջումին նէր. պերճախօս լեզու, բեզուն ձայնը գրիչ, հզօր եւ նկարագեղ երեւակայութիւն, ամէն ասպարէզի եւ ամէն դասակարգի մէջ գործող մարդոց հետ ծանօթանալու հիանալի յարմարութիւն։

Այս բոլոր ձիւքերուն հետ էտուին Արնօլտի գրիչը թանկագին հրապոյրն ունէր Արեւելքը գիտակցօրէն տարփողելու. եւ արեւմտեան լրագրութիւնը, որ քիչ անգամ կը հանդիպի այնքան բազմակողմանի արեւելագէտի մը, ակնածանքով կը հիւրընկալէր զինքը։ Արեւմտեան Եւրոպայի մէջ, վերջին տարիներս մանաւանդ, մտաւորական համակիր հոսանք մը սկսած ըլլալով դէպի մարդկութեան նախնական բնագաւառները, էտուին Արնօլտի տեսութիւնները՝ Հնդկաստանի, Ճաբոնի եւ այլ արեւելեան երկիրներու վրայ, մեծ հետաքրքրութեամբ կը կարդացուէին։ Իր յօդուածները, մեծագոյն մասամբ անստորագիր, Տեյլի թէյէկըրաճի ծաւալուն էջերուն հետ տարածուած են ամէն կողմ, իրենց հետ տանելով միշտ նոր ծանօթութիւն մը, գիտական, ընկերական կամ բարոյական նիւթերու շուրջ։

Իբրեւ խմբագրապետ Տեյլի թէյէկըրաճի ինքն էր որ կազմակերպեց Մր. Ճօրճ Սմիթի Ասորեստան առաջումը, հնախուզական նպատակներով։

Աւելի վերջը, դարձեալ իր թերթին եւ Նիւ Եօրք Հէրալտի միջոցաւ յաջողեցաւ Սըր Հէնրի Սդէնլին զրկել Գործի տալ Ափրիկէի խաւարակուսան մարդը կիւնները, Լիվինկսդընի հանրածանօթ գիւտերը եւ խուզարկութիւնները ամբողջացնելու համար։ Լրագրութեան ազդեցութեամբ ի գլուխ հանուած այս երկու կարեւոր ձեռնարկները էտուին Արնօլտի գործնական ոգին կը

յատկանշեն, եւ Արեւելքի համար անոր յաւատակելի աշխատութեանց չարքին մէջ իրենց մասնաւոր տեղը պիտի ունենան միշտ։

Այսքան բազմապահանջ գրագումները սակայն, բնաւ արգելք մը չէին ըլլար էտուին Արնօլտի, որպէս ղի անիկա զրկուի իր նախասիրած ժամանցներէն. բնկերական մարդ մը ըլլալով,

Հաճոյքի անգլիական եւ օտար ամէն մարդը դասու ընկերութեանց մէջ զիրք մը ունէր. զրօսանալով

ծովային պտոյտներու մօլի սիրահար մին էր։ Եւրոպական, այլ մանաւանդ Արեւելքի բազմաթիւ երկիրները ճամբորդած էր, կատարելագործելով նկարագրող-գրօսաշրջիկներու արուեստը։ Արեւելքը հետաքրքրած էր զինքը եւ զգլխած. բայց ոչ այն առերեւոյթ հետաքրքրութեամբ, զոր ընդհանրապէս ցոյց կուտան Հին եւ Նոր աշխարհներու շրջիկները, ոչ ալ այն կեղծ զգլխանքով, որ զլիաւոր դրամագլուխն է Արեւմուտքի զաւակներուն, եւ որով կը ձուլուին Հնասկզբու գեղեցկութիւնները գովաբանող բացագանչութիւնները։

Արեւելքը, իր յիշատակարաններովը, հնութիւններովն ու գրականութիւններովը ամբարած էր իր գանկին մէջ. ու Արեւելքը, իր բանաստեղծութեամբ եւ ներկարչական գեղեցկութեամբ քանդակուած էր իր գէժքին վրայ, որուն յստակ գիծերը տակաւ գորշացած էին Արեւելքի արեւին մայրամուտը եւ ծագումը դիտելէն։

Արնօլտ ընտանիքին մէջ դէպի Արեւելք ցոյց տրուած այս հակումը ուշագրաւ դարձած պարագայ մըն է արգէն։ Սըր էտուին Արնօլտի պզտիկ եղբայրը՝ Սըր Արթըր Արնօլտ, դեռ 20 տարի առաջ նախագահ կ'ընտրուէր Լոնտոնի Հէլլենական Ընկերակցութեան, եւ իր գիրքերէն երկուքը — From the Levant եւ Through Persia by Caravan — կը խօսին Արեւելքի կեանքէն։

Մր. էտուին Լէսդըր Արնօլտ, Սըր էտուինի որդին, նմանապէս համակրող մըն է Արեւելքին, ուր անցուց երկար տարիներ, հօրը հետ ճամբորդելով. Արեւելքի վրայ իր առաջին հրատարակութիւնն է Phra the Phœnicianը, որուն նիւթը մըրցումի գրուած ըլլալով ինք շահեցաւ 1000 անգլիական ֆունտ պարգեւը։

Հակառակ իր յառաջացած տարիքին, Սըր էտուին Արնօլտ մինչեւ վերջը պահած էր իր գործելու եռանդը, զուարթութիւնը, եւ ամէն կարգի հարցերու համար ունեցած հետաքրքրութիւնը։ Իր մահէն մէկ քանի օր առաջ միայն զգաց որ տեղի կուտայ անծանօթ Ոյժին առջեւ։ Յուդարկաւորութիւնը կատարուելէն վերջ մարմինը տարուեցաւ Ուօքինկի զիակիզարանը։

* * *

II.— Գ Ո Ր Ծ Ը

Յաւակնութիւնը չունինք այստեղ ներկայացնելու Սըր էտուին Արնօլտի ամբողջական գործը, որ իր բազմակողմանի հանգամանքով երկար ուսումնասիրութեանց կը կարօտի։ Ի բաց առեալ այն բազմաթիւ անստորագիր քաղաքական յօդուածները, որոնք ժամանակակից Եւրոպայի պատմութիւնը կը համարուին, դարձեալ, ի բաց առեալ այն՝ օրը օրին գրուած ճանապարհորդական, ընկերապահական եւ տնտեսական տեսութիւնները, որոնք աւելի ետք առանձին հատորներու վերածուեցան, Սըր էտուին Արնօլտ ունի ինքնագիր եւ թարգմանածոյ գործերու ստուար կոյտ մը, ուր կարելի է գտնել ամէն նիւթ շօշափող աշխատութիւններ։

Տակաւին Գոյէճի մէջ ուսանող մըն էր, երբ հրատարակեց անդրանիկ գործը — Նկարագրական եւ քնարեգական բանաստեղծութիւնները, եւ այնուհետեւ անդադար գրեց ու թարգմանեց քերթուածներ, ընկերային յօդուածներ, ուղեւորական նօթեր, եւ այլն։

1860ին, երբ Հնդկաստան կը գտնուէր դեռ, հրատարակեց հետաքրքրական հատոր մը — Դաստիարակութիւնն ի Հընդկաստան. երկու տարի յետոյ գրեց Հընդկաստանի Փոխարքայ Լորտ Տօհաուզի վարչութեան պատմութիւնը, որ անգլեւնիկ պետութեան վրայ գրուած քաղաքական լաւագոյն ուսումնասիրութիւններէն մէկն է։ Յայտնի է թէ Լորտ Տօհաուզ ժամանակին շատ քննադատուեցաւ իր երկրակալական բուռն ոգիին համար, որով բազմաթիւ հնդիկ պետութիւններ գրաւեց եւ միացուց անգլիական դրօշին տակ։ Բայց ապագան իրաւունք տուաւ Լորտ Տօհաուզի։ Ու անիկա թէպէտ Լորտ Քլայվի եւ Սըր Ուօրրըն Հէսինկսի պէս ժամանակին շատ բամբասուած, բայց պատմութեան առջեւ արգարացած՝ մեծ կազմակերպողներէն մէկը եղաւ անգլեւնիկ կայսրութեան։

Այնուհետեւ Սըր էտուին Արնօլտ հրատարակեց Օսմաններէն լեզուի քերականութիւն մը (1877) եւ հնդիկ ու ճաբոնական գրականութիւններէն բազմաթիւ թարգմանութիւններ։

Բայց այն աշխատութիւնը, որուն վրայ պիտի կանգնէր իր համբաւի տաճարը, Light of Asia՝ եղաւ։ Այս ինքնատիպ դիւցազնեղութիւնը որ 1879էն սկսելով տարածուեցաւ ամէն կողմ եւ անհամար տպագրութիւններու արժանանալով, թէ եւրոպական եւ թէ արեւելեան շատ մը լեզուներու ալ թարգմանուեցաւ, եւ որ Պուտայի կեանքին ու վարդապետութեան ներդրականն է։ Էտուին Արնօլտի համաձայն, Պուտայականութեան հիմնադիրը պատմական գոյութիւն ունեցող անձնաւորութիւն մըն է, Հնդկաստանի Կաւդամա իշխանը, որ Քրիստոսէ իբր 600 տարի ա-

ռաջ ծնաւ եւ մեռաւ 543ին (Ն. Ք.)։ Ըստ հնդկական անգլիկական, որ քսան եւ չորս գարեթի ի վեր կը տեսնուի, եւ որուն կը հաւատան դեռ 470 միլիոն հոգիներ, Կալ-գամա (Սաքիա Մուրի) հրաշալի ծնունդ մը ունեցաւ եւ Աւետարանի մէջ պատ-մուածներուն նման փորձութիւններ կրեց։

Էտուրին Արնօլտ Light of Asiaին մէջ միա-ցուցած է Միլլըրի մեղադրութիւնը ոճը Սրբ Ուոլթըր Սթոքի ոճին, որով կը նկարագրէ հնդկական անգլիկական բարեբեր։ Դիւցազններգութեան իւրաքանչիւր տողը հեղատան գետակի մը պէս կ'ընթանայ, արեւելեան նկարներ ցոլացնելով յաճախ։ Այդքան խորհրդաւոր նիւթի մը վրայ գրուած գործի մը մէջ երբեք խորհուրդ-ները չեն բարձրանար մինչեւ անմատոյց ուղորտներ, եւ միւս կողմէ չեն իջներ հասարակ տեղիքը, չնորհիւ արտայայ-տութեանց նոր ձեւերու եւ նորատեսիլ պատկերներու։

Եւ սակայն, Էտուրին Արնօլտի գլուխ գործոցին հիացողներուն քով գտնուեցան ուրիշներ ալ, որոնք արտայայտուած ան-սովոր համակրութիւնները վերագրեցին սոսկ նիւթին իսկապագութեան եւ արտա-քին հրապուրիչ հանգամանքին։ Նոյն իսկ Ալֆրէտ Թէննիսըն, որ բարեկամէ մը ըն-դունած էր Light of Asiaն, երբ որ մը նոյն բարեկամին հետ կը խօսէր գիրքին վրայ, ըսաւ. «Նիւթը աղէկ է, բայց բանաստեղ-ծութիւնը խեղճ»։ Վերջորիւ թագուհւոյն պսակաւոր բանաստեղծը, որուն դժուա-րահաճութեան օրինակները շատ են, ու-նեցաւ իր հետեւորդները, եւ այսօր Անգ-լիոյ գրական մէկ քանի շրջանակներուն մէջ Light of Asiaն այնքան ստուերոտ է, որքան պայծառ էր հրատարակութեան ա-ռաջին օրերուն։

Սրբ Էտուրին Արնօլտ Ասիոյ Լոյսէն ետք գրեց Ալիսարնի Լոյսը, որ այս անգամ քը-րիստոնէական կրօնքէն քաղուած բանաս-տեղծութիւն մըն է, եւ որուն մէջ մաս-նաւոր յիշատակութեան արժանի է Պի-ղատոսի խօսակցութիւնը Մարիամ Մագ-թաղեանցիի հետ։ Ալիսարնի Լոյսն ալ իր նախորդին պէս եւ աւելի տարածուեցաւ ընտանեկան յարկերու տակ. թէպէտ գրա-կան տեսակէտով նուազ արժանիք ու նուազ հրապոյր ունի։

Վերջապէս, Էտուրին Արնօլտի զուտ գրական արտադրութիւններէն պէտք է յիշել Հաւատքի մարգարիտները, հնգա-կան երգ երգոցը, որ հնդկական աստուածա-բանութեան սանկրիտ հովուներգութիւնն է, Ամուսնան, որ գիւցազն Ճարտուհիի մը վրայ յօրինուած ողբերգութիւն մըն է։

Էտուրին Արնօլտ որ հազուագիւտ յար-մարութիւն մը ունէր Արեւելքի լեզուե-րու արտասանութեան եւ ուսումնասիրու-թեան համար, մերթ ընդ մերթ քննա-դատուած է Արեւմտեքի ախոյեաններէն, իբր անգործական եւ անկարելին փորձող

մէկը։ Ալիսարնի մեծ կրօնքներուն վրայ իր լայնախոհ հայեացքները պատճառ ե-ղան որ պատուելիներ եւ նոյն իսկ անգ-լիացի աստուածաբաններ տրտման, թէ-պէտ չկարողացան չը զմայլիլ իր ոճին աղնուութեան եւ շքեղութեան։ Էտուրին Արնօլտ խորապէս համոզուած էր թէ Ա-րեւմտեան դաստիարակութիւնը կարող չէ պատշաճեցնել Արեւելքին, որ կեանքի տարբեր պայմաններ կան, եւ մասնաւո-րաբար անյարմար կը գտնէր անգլիական դաստիարակութիւնը՝ հնդկ երիտասար-դութեան տրուած։ Ու ինք անվատ աշ-խատող մը եղաւ՝ այս համոզումէն թե-լադրուած։

Սրբ Էտուրին Արնօլտի գրականութիւնը մտածումի խորութիւն, ուսուցանող տար-րեր ու նկարչական գեղեցկութիւն ունի միանգամայն։ Թէմիս գետի տունին վրայ գրած մէկ նկարագրականէն հետեւ-եալ հատուածը ճաշակ մը կուտայ իր ար-տայայտելու եղանակին եւ գաղափարնե-րու խտութեան մասին. —

Հէնլի (Թէմիս գետը) իր ջրային պայքարներով եւ փառքերով աւարտեց ջուրի տարեկան մրցահանդէսը, որ շարժմ մը առաջ (յուլիոսի մէջ) այնքան հռչակա-ւոր ըրաւ զինքը։ Գետը որ երկար օրեր տոնական երեւոյթ մը առած էր, այնքան սիրուն եւ պշտոտ, որ-քան չէր տեսնուած Ուիլիամական խաղերուն նորոյն անցնելէն ի վեր, նորէն սկսաւ իր սովորական դերը կատարել, այսինքն, Անգլիոյ հզօր մայրաքաղաքին գլուխընկեր եւ զբօսանք հայթայթել իր ափսոսք վը-րայ։ Չորս գլուխը օրեր, հին գետը մէկ կողմ կը դնէ իր արժանապատուութիւնը, թող տալով որ իր եզերք-ները արձագանգեն շամբանայի շիշերուն պայծառու-վը. իսկ իր նայեատները նախանձին տուայտանքնե-րով կը տառապին, եղէգներուն եւ ջրաշուշաններուն մէջէն տեսնելով իրենց ինքնին աւելի գեղեցիկ դեմ-քեր, ինչպէս նաեւ այն հրապուրիչ հագուստները, ո-րոնցմէ իրենք բնաւ չեն կրնար կրել . . .

Ինչ քաղցր է թիվարել Թէմիսի մեղմ հոսանքին վրայէն, անցնելով գողտրիկ հրուանդաններէն եւ ար-ժանափայլ ծառուղիներէն, ու դիտել ծաղկալի գետա-փին վրայ զանգակածաղիկներն ու խոտածաղիկները, ինչպէս նաեւ բուրուցմաւէտ Մայիսի ծաղիկներն ու շուշանները, որոնք յարատատան կ'օրօրուն ուռնե-րուն տակ . . .

Եւ տակաւին, բոլոր այս շոյալ տար-փողկական ներուն առարկան Արեւմտեքի գետ մըն է. Արեւելքի սիրահարը ինչէր չպիտի յսէր արեւելեան գեղեցկութեանց եւ զգլխող հրապոյրներուն համար . . .

ՆՕԹԵՐ ՄԵՐ ԿԵԱՆՔԷՆ

ՏԵՐՈՒՆԻ

Ուսումնական Խորհրդի անդամայե՛ Տօ-քթօն Վահրամ էֆ. Թորգոմեան եւ իր եղ-բայր Դէնդգ էֆ. Թորգոմեան, Տէր եւ Տի-կին Անդրէասեան եւ Օրիորդ Էօժէնի Թոր-գոմեան դժբախտութիւնը ունեցան անցեալ ցարքու իրենց մայրը կորցնելու։ Այս առ-թիւ մեր անկեղծ ցաւակցութիւնները կը յայտնենք։

ԻՆՉ ԿԵՍԷ ՕՐԷՆՔԸ

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՊԱՀԱՐՁԱՆ

(ՄԵԿԵԱՐԱՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ)

Գրեց ՊՕՏԻՒԼԱՐԱՆԹԻՆԸՐԻ

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ

(Շար. թիւ 2—13)

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ.

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ ՋԵՋՈՒՄԻ

ԽՆԴՐԱՆՔՆԵՐ ՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

68.—Այս գլուխը կը զբաղի ոչ միայն ամուսնութեան ջնջումներով, ինչպէս կ'են-թադրուի վերնագրէն, այլ նաեւ կը քն-նէ, ամուսնութեան օղորտեան ապացոյց-ները (յօդ. 184էն մինչեւ 200) անոր հա-մար անշուշտ որ, ինչպէս կ'ըսէ Վալէթ ամուսնութեան մը վստեակաւնութիւնը, որ եւ է ուրիշ դատական գործողութեան մը պէս, այն ատեն միայն կը ճշդուի, եր-բոր անոր մասին ապացոյց մը կարելի կ'ըլլայ հայթայթել, կը զբաղի նաեւ կար-ծեցեալ ամուսնութիւններով (mariages pu- tatifs) (յօդ. 201 եւ 202), որոնք չեղեալ ամուսնութիւններ են, որոնց սակայն ա-ռաջ բերած քաղաքային արդիւնքները չի մերժեր օրէնսդիրը, նկատի առնելով ամուսնութեան ուղղամիտ անգիտութիւ-նը։ Ուրեմն, բնական է որ, պիտի խօ-սինք մեր նիւթին վրայ երեք զատ մա-սերով։

ՀԱՏՈՒՍԸ Ա.—Ամուսնութեան ջնջում

69.—Ընդհանրապէս բոլոր դատական գործողութիւններուն պէս, անվաւեր հրա-չակուած ամուսնութիւնները կրնան ըլ-լալ, անգոյ կամ չեղեալ։

Անգոյ ամուսնութիւններ

70.—Անգոյ ամուսնութիւն է ան, որ չէ կրցած կազմուիլ, իրեն գոյութեան հա-մար էական եղող պայմանի մը բացակա-յութեան պատճառով։ Անգոյ ամուսնու-թիւնը խարուսիկ երեւոյթ մըն է յոկ, ա-ռանց իրականութեան, չէութիւն է ան։ Օրէնքը չի խօսիր անոր վրայ, ինչու որ չէութեան վրայ տեսութիւն մը կազմա-կերպելը աւելորդ յոգնութիւն մը նկա-տած է։

Ամուսնութեան գոյութեան համար ե-րեք պայմաններ էական են։ Անոնցմէ մէ-կուն բացակայութիւնը ուրեմն, ամուս-նութեան անգոյութեանը պատճառ կ'ըլ-լայ։ Այդ երեք պայմաններն են. պայմա-նագիրներուն միջեւ սեռի տարբերութիւ-նը. երկու կողմերուն հաւանութիւնը. ա-մուսնութեան հռչակումը։

1.—Պայմանագիրներուն միջեւ սեռի տարբերութիւն.—Ասոր վրայ խօսելը ան-գամ աւելորդ է։ Ամուսնութիւն մը չեղ-

եալ հոգակուելու համար, նախապէս դո-
յութիւն ունեցած ըլլալու է, մինչդեռ
միեւնոյն սեռի պատկանող անձերու մի-
ջեւ միութիւն մը, ամուսնութեան ձեւա-
ցում մըն է լոկ: Այս պարագային պէտք
չէ չփոթել ֆիզիքական անկարողութիւ-
նը: Խնդիր չէ թէ, ան գործարաններու
տկուութեան, հաշմանդամի, կամ բնական
պակասութեան հետեւանք ըլլայ, կը բա-
ւէ որ կարելի ըլլայ սեռը ձգել: Այն ա-
տեն ամուսնութիւնը, կրնայ չեղեալ նը-
կատուիլ, ինչպէս պիտի տեսնանք քիչ մը
վերջը, բայց չի դադրիր գոյութիւն առած
ըլլալէ:

2.—Երկու կողմերուն հաւանութիւնը:
Յիշեցինք արդէն յօդ. 146ր որ կորովի
կերպով կը վճռէ թէ. «Ամուսնութիւն չի
կայ, երբ համահաճ հաւանութիւն չի կայ»
Ըսինք նաեւ որ, հոս խնդիրը, հաւանու-
թեան բացարձակ բացակայութեան պա-
րագային վրայ է, ինչ որ կը պատահի,
երբոր, Պսակի պահուն, երկու կողմերէն
մէկը հանդիսաւոր հարցումին «ոչ» պա-
տասխանած է եւ քաղաքային պաշտոն-
եան «այո» իմացած է: Պէտք է ընդու-
նիլ սակայն որ, շնորհիւ Պսակին համար
որոշուած հանդիսաւոր եղանակին, շատ
հազուադէպ է ան պարագան՝ ուր երկու
կողմերէն մէկուն հաւանութիւնը բացար-
ձակապէս պակսելով հանդերձ Պսակ
դրուի:

Հաւանութեան բացակայութիւնը պէտք
չէ չփոթել, այն պարագային հետ ուր
հաւանութիւնը գոյութիւն ունի, բայց եղ-
ծուած է, օրինակի համար, բռնադատու-
թիւնով կամ սխալանքով: Այս պարագա-
յին ալ ամուսնութիւնը կրնայ չեղեալ
նկատուիլ բայց անգոյ չըլլար, քանի որ
հաւանութիւն տրուած է, թէեւ եղծուած:

Ամուսնութեան մէջ հաւանութիւն կը
տրուի երկու կողմէն, անպայման կերպով:
Որ եւ է վերապահութիւն անընդունելի է
եւ ամուսնութեան անգոյութեան տեղի
չի տար:

3.—Ամուսնութեան հռչակում: Ամուս-
նութիւնը հանդիսաւոր ու հրապարակային
պայմանադրութիւն մըն է: Կան անձնա-
կան պայմանադրութիւններ որոնց վաւե-
րական ըլլալուն համար կը բաւէ երկու
կողմին հաւանութիւնը:

Հանդիսաւոր պայմանադրութեանց
մէջ երկու կողմին հաւանութիւնը ան-
հրաժեշտ է, բայց բաւական չէ. պէտք
է յայտնուած եւ հաստատուած ըլ-
լայ որոշ եղանակով մը եւ հոս այդ եղա-
նակը էական պայման է գործողութեան
գոյութեանը: Թէ ամուսնութիւնը այդ
կարգէն, տարակոյս չի վերցնել: Օրէնքը
չըսեր ատիկա մասնաւոր կերպով, բայց
ակնյայտօրէն կը ցայտէ այդ իր ոգիէն:
Եթէ ամուսնութիւնը հանդիսաւոր ու հը-
րապարակային պայմանադրութիւն մը
չըլլար, այն ատեն վաւերական պիտի

նկատուէր ան, միւսին երկու կողմին
հաւանութիւնովը որ կը տրուի որ եւ է
կերպով, առանց քաղաքային պաշտոնեա-
լին ներկայութեան, երբեմն նոյն իսկ ը-
ռելեայն հաւանութիւնով, ինչ որ տարա-
կոյս չի կայ որ անընդունելի է: Միակ
գծաւորութիւնը գիտնալ է թէ ինչ բանի
մէջ կը կայանայ ամուսնութեան հանդի-
սաւորութեան եղանակը, առանց որու
այդ միեւնոյն ամուսնութիւնը անգոյ պի-
տի սեպուէր: Քիչ շատ համաձայնութիւն
գոյացած է, ընդունելու համար որ, այդ
եղանակը կը կայանայ, քաղաքային պաշ-
տոնեային առջեւ երկու կողմին հաւանու-
թիւն յայտնելուն եւ այդ միեւնոյն պաշ-
տոնեային այն հանդիսաւոր յայտարարու-
թեան մէջ, որով յանուն օրէնքի անոնց
միութիւնը կը հռչակէ: Միւս ձեւակեր-
պութիւններուն մոռացումը շատ շատ ա-
մուսնութեան ջնջումին տեղի կուտան
բայց անգոյ չեն կրնար ընել զայն:

Վերջացնելու պահուն յիշենք անգոյ
ամուսնութիւններու գլխաւոր յատկանիշ-
ները: Դատական իշխանութիւնը պէտք
չունի միջամտելու եւ ամուսնութիւն մը
անվայել հռչակելու, անոր անգոյութեանը
համար, ինչու որ ոչինչը ոչնչացնելու հարկ
չիկայ: Կամ գէթ ան ատեն կը խառնուի
երբ շահակիցներէն մէկը խնդիր կը հանէ
եւ չուզեր ընդունիլ ամուսնութեան ան-
գոյութեան պարագան, ան կուգայ այդ
պարագան միայն հաստատելու չէ թէ
չեղեալ հռչակելու համար, ինչու որ այդ
երկուքին միջեւ օրինական տարբերու-
թիւն կայ: Յետոյ, անգոյ ամուսնութիւնը,
նոյն իսկ առժամապէս չի կրնար որ եւ է
արդիւնք առաջ բերել: Երբորդ, շահ ու-
նեցող որ եւ է մէկը կրնայ ամուսնու-
թեան մը անգոյութիւնը խնդիր ընել
Վերջապէս անգոյ ամուսնութիւն մը, ոչ
մասնաւոր կերպով, ոչ լռելեայն կարելի
չէ վաւերացնել կամ վաւերացնել տալ
ուրիշ ամուսնութիւններու պէս:

Չեղեալ ամուսնութիւններ

71.—Ճշգրիտ այս ամուսնութիւններն են
որ նիւթը կը կազմեն մեր հատուածին
ինչու որ, ինչպէս ըսինք, օրէնսդրութեան
չէ զբաղած անգոյ ամուսնութիւններու
հարցովը:

Երեք սկզբունքներ կ'իշխեն չեղեալ
ամուսնութիւններու ամբողջ այս գլու-
խին մէջ: Դատական իշխանութիւնն ալ
մէկէ աւելի անգամներ նուիրագործած է
զանոնք:

ՍԿԶՏՈՒՆՔ ԱՌԱՋԻՆ: Օրինագիրքին
մէջ մասնաւոր կերպով ցոյց տրուածներէն
դուրս չեղեալ ամուսնութիւն չի կրնար
ըլլալ: Այս առաջին սկզբունքին ճշգրտումը
շատ զիւրիւն է: Նիւթին ծայրայեղ կա-
րեւորութեան պատճառով, օրէնսդրութեան
զած է ամէն բան կանխատեսել, կար-
գադրել, եւ ոչ մէկ ասպարէզ ձգել քմա-
ճոյքին ու նոյն իսկ սխալ մեկնաբանու-

թիւններուն առջեւ: Օրէնքը ցոյց տալով
այն բոլոր պարագաները ուր ամուսնու-
թիւնը չեղեալ կրնայ նկատուիլ, բացա-
յայտ կերպով կը հասկննէ թէ անոնցմէ
գորս որ եւ է պարագայի մէջ ամուս-
նութիւն մը չեղեալ չի կրնար նկատուիլ:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՍԿԶՏՈՒՆՔ: Չեղեալ ա-
մուսնութիւններու պարագային մէջ, դա-
տաւորին միջամտութիւնը անհրաժեշտ է:
Ամուսնութեան ջնջում մը պէտք է որ
անպատճառ դատական իշխանութեան
կողմէ վճռուի, որչափ ալ բացայայտ ըլ-
լայ ան: Անգոյ ամուսնութիւններու պէս
ինքնիշխան առաջ չի գար ան:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՍԿԶՏՈՒՆՔ: Ամուսնութեան
ջնջում կը վճռուի խնդրանքին վրայ մի-
միայն անձերու գորս օրէնքը նշանակած
է: Օրէնքին այդ նշանակածներն են, եր-
բեմն բոլոր անոնք որոնք շահ ունին գոր-
ծին մէջ, երբեմն ալ մի միայն անոնք ու-
րոնց անունները յիշած է զատ զատ Օ-
րէնքին այս տրամադրութիւններուն նը-
պատակն է սահմանափակել թիւը խընդ-
արկուներուն, ինչու որ կարեւոր պատ-
ճառներ ունի ան չեղեալ ամուսնութիւն-
ները չափէն աւելի չչափանելու: «Ամուս-
նութիւնը, կ'ըսէ վճռարեկ ատեանը, այն-
չափ էականապէս կապ ունի ընկերային
կարգ ու սարքին հետ որ կարելի չէ ան-
խոհմարար, շատ մը չար կիրքերու յար-
ձակումին ենթարկել զայն»:

72.—Ամուսնութեան մէջ օրէնսդրին
վճռած դատազան չեղեալութիւնները, եր-
կու որոշ դատակարգի բաժնուած են մեկ-
նաբաններու կողմէ. յարաբերական չեղ-
եալութիւն, եւ բացարձակ չեղեալու-
թիւն:

Յարաբերական չեղեալութեան գլխա-
ւոր յատկանիշներն են. 1. Անհատական
շահու վրայ հիմնուած ըլլալն: 2. Սահ-
մանափակ կերպով նշանակուած անձերու
կողմէն միայն խնդրուելու կարելիութիւն
նիւ: 3. Ժամանակ անցնելով, կամ ջնջում
պահանջելու իրաւասու կողմերուն հա-
մահաճութիւնով, վաւերացուելու տրա-
մադիր ըլլալն:

Մինչդեռ, բացարձակ չեղեալութեան
պարագաները, ընդհանրապէս, հանրային
նկատումներու վրայ հիմնուած են. զա-
նոնք կրնան պահանջել ամէն անոնք ու-
րոնք շահ ունին անոր մէջ, եւ վերջապէս
անոնք չեն կրնար երբեք վաւերանալ,
բաց ի յօդ. 185ի մէջ երեւան եկած բա-
ցառութիւնէն:

(Շարունակելի)

Զ Ե Կ Ո Յ Ց

ԳԱՆԱՌՈՒ ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐՈՒՆ

«Ծաղիկ»-ի առաջումը ամէն շաբաթ կա-
նոնաւորութեամբ տեղի ունենալուն համար
նկատի չենք առնել մեր գաւառի բաժանող-
ներուն այն դիմումները, որոնցմով կ'ուզեն
«Ծաղիկ»-ի իրեն քիւր ստանալ մեզմէ, այն
առաւելութեամբ թէ զանոնք ժամանակին չեն
ստացած: Այդպիսիներուն կը յանձնարարենք
տեղական նամակագրութեան մէջ փնտել
իրենց կորուսած քերտերը:

„ԾԱՂԻԿ“Ի ՄՐՑՈՒՄԻ ԲԱԺԻՆԸ

Այսօր կը հրատարակենք արդիւնքը „Ծաղիկ“ի 10րդ թիւով ներկայացուցած մեր Մրցումին: Պրն. Հրանդ Գրքաբէտան, բաղմամբիւ մրցակիցներու մէջէն կը յաջողի առաջինը հանդիսանալ, որով կը ստանայ խոստացուած պարգեւը: Իր թարգմանութիւնը հետեւեալն է:

ԱՍՏԻՍՆԱԹԵՐԻՆ

Օրինաւոր երբ կիկն ըլլաս, անխրոն
Պիտի օրոնիս դուն երջանիկ ժամերով.
Օրերդ ըլլան պիտի հրճուանք մը ներքին,
Երկայն շարք մը հանոյթներու փայտաշին:

Առնուրէն միւս իրիկուն, քեզ վիս
Քեկ ու սասիջ փնայթներով զիս ներքին,
Պիտի տկամ բոլորին.— քայքայ երբ չուզես
Դուկէլ տալերս, պիտի զատուիս քեկէ ես:

ՀՐԱՆԾ ԳՐԸԳԴՃԵԱՆ

Յիշատակութեան արժանի ըլլալու չափ յաջող թարգմանութիւն մըն է նաեւ հետեւեալը:

ԱՍՏԻՍՆԱԹԵՐԻՆ

Անգամ մը որ աչ կիկն ըլլաս՝ օրեկնով,
Երջանկաւե՛ս ու անդորր

Ժամերու մեջ՝ պիտի օրոնիս հեշտանով.
Եւ քու օրերդ բոլոր

Պիտի ըլլան լոկ ըզգրիսանք մը ներքին,
Շրջապայտ մը հանոյթներու փայտաշին:

Ու քեզ ինձ պատիժներ տա օրն ի քուն,
Անարգանքներ ու պայտար,

Եւ կըշտանքոյ քու փնայթներդ համբուն,—
Ասոնք բոլորն ալ ես յար

Պիտի տանիս. քայքայ զանց առնես երբոր դուն
Դուկէլ երգես, պիտի զատուիս ալ իսկոյն . . :

Վ. ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ

Այս առթիւ հաճոյք մըն է մեզի համար հրատարակել յետագայ թարգմանութիւնը, որոնք մեր աշխատակից յարգւոյ Տեառ Ռոնիկ Զիֆթէ Սարաֆ զրկած է մեզ, ասով նոր ապայոյց մըն ալ տալով իր այն եռանդին, որով յարած է ան «Հափեալ բանի» մշակումին:

ԱՍՏԻՍՆԱԹԵՐԻՆ

Մէջ մը օրինաւոր երբ կիկն ըլլաս, անուշ
Ժամանակի պահերով պիտի օրոնիս յար.
Կեանքդ ալ պիտի ըլլայ լոկ զգիսանք ներքին,
Խիստ փայլող հանոյթներու շրջայ երկարաշար:

Օրն ի քուն քեկ, լուսանք, սասուններ փնայթին,
Կը կընտրէ բոլոր ու միշտ եղիր կոռագան,
Քայքայ երբ մոռնաս հաւնիլ իմ մեկ փերքաւծին,
Անմիջապէս պիտի քեկէ քեկէ անպահարգան:

ԶԻՖԹԷ-ՍՍՐԱՅ

ԾԱՂԻԿԻ ՄՐԿՄԱՆ ԲԱԺԻՆԻ ԱՎՐԻՆ ամսուան նիւթը կը կազմէ Ուսումնասիրութիւն մը 1903 տարուոյ Թրքահայ գրականութեան վրայ: Կատարեալ և անկողմնակալ ուսումնասիրութիւն մը ընողին խմբագրութեանս կողմէ իբր պարգեւ պիտի տրուի

1. La Tristesse Contemporaine (Essai sur les grands courants moraux et intellectuels par M. Fierens Gevaert.)

2. L'Anneau d'Améthyste (Roman) par Anatole France.

3. La vie et l'art des Scandinaves par M. Gandolphe.

Մրցման ձեռագիրները խմբագրութեանս պէտք է հասնին, ամէնէն՝ ուշը մինչեւ 30 Ապրիլ:

ՀԻՆ ԲԱՐԵԿԱՍԸ

(ՆՈՐԱՎԷՊ)

Վ. Հ. ՌՕՆԻ

Հ, իրաւ որ . . . բայց ա-
նանկ մը կը խնամէք
զինքը որ իբր թէ ձեր
եղբայրը ըլլար, գոչեց
պզտիկ պարոնուհին աը Սարգիս որ իր
բարեկամուհին Գամիյ Սէնեը գտած էր
բակին մէջ իր ձեր եւ մեծ շունը խնամե-
լու վրայ:

— Զի՛ղը ըսիք, եղբոր մը պէս . . . կամ
գոնէ իբր ամէնէն հին եւ վատահելի բա-
րեկամներէս մէկը . . . իր բոլոր շունի
կեանքին մէջ այս բարի Աննիպալը իր
տէրերուն հանդէպ ոչ մէկ սխալի մէջ չէ
գտնուած . . . յետոյ իմ աղատիչս է, ա-
ռանց իրեն . . . ահ առանց իրեն . . .

Գամիյ իր հրապուրիչ աչքերը դարձուց
դէպի ընդարձակ մարգագետինը, եւ դէպի
տաշիւաներուն ու աշնանային վարդերուն
ճմռթկած, թառամելու մօտ կողով մե-
տաքանման թերթիկները:

— Այո՛ . . . առանց իրեն կեանքս բա-
ցարձակապէս կորսուած պիտի ըլլար:

— Ձեզի խղճելէ ազատե՛ց, հարցուց
պզտիկ Սարգիսը:

— Աւելի աղէկ բան մը . . . Աննիպալ
զիս ինքզինքէս ազատեց: Անիկա ինծի
ապահովեց անկեղծ եւ հպարտ կեանք
քը . . . ուրկէ դուրս ամէն բան ինծի
նողկանք եւ յուսահատութիւն պիտի պատ-
ճառէր:

Եւ իր պզտիկ ձեռքովը շոյելով Աննի-
պալի խոշոր գլուխը որ տենդէն կը տան-
ջուէր, աւելցուց:

— Ասկէց զրեթէ ճշդիւ տառներկու
տարի առաջ էր, այսպիսի օր մը, երբ փո-
թորիկը չուզեր պայթիլ, երբ թոյլ եւ տաք
շոգի մը կարծես միտք կը հալեցնէ եւ
հոգիդ կը լեցնէ վատ հեշտանքներով:

* * *

Այն ատեն պզտիկ ամուսին մըն էր որ
կը գտնուի վճռական վիճակի մէջ . . . Երբ
ամուսինը իր թերութիւնները մէջտեղ կը
հանէ, եւ որ ասոնց ամէնուն վրայ ճշտա-
թալով տաղնապ մը ունի, զուարճու-
թիւններու, հանդէսներու եւ թափառա-
կան սէրերու նոսթալիան . . . չորս տար-
ուան ամուսնութենէ ետքը ոչ մէկ զա-
ւակ . . . իրաւ որ չեմ գիտեր ինչո՞ւ, քա-
նի որ ետքէն այնքան զիւրութեամբ պի-
տի դար: Յաճախ առանձին՝ զրեթէ լըք-
ուած, շատ միամիտ ընթերցող մը այն
պարկեշտ կոչուած վէպերուն օրոնք թոյ-
նով, ապօրէն գլուանքներով, գաղջ

ստույթներով լեցուն են և որոնք զիս հա-
ռաչել կուտային։ Մանաւանդ այդ տար-
ուան ամսորը սարսափելի զաւ. Ժաք
զիս ամէն ատեն կը լքէր եւ ինքը կ'եր-
թար կասկած ներշնչելով ինծի եւ զիս
առանձին ձգելով այս զղեակին մէջ որ
հովուերգական երեւակայութիւն ունեցող
ճարտարագետ մը կ'առուցած էր։ Ահ սի-
րելիս ինչպէս ծաղիկները խելայեղօրէն
զիս կը բուրումնաւէտէին, ինչպէ՛ս առէչ-
ներուն դեղին եւ բեղմնաւորող փոշիները
ինծի յուզումնալի պատմութիւններ կը
պատմէին. ինչ անորոշ չունչ մը կը բարձ-
րանար հրեկոյին մարգագետինէն . . .

Յետոյ առիթը շուրջս կը զեգերէր,
զիս փորձութեան կը մատնէր, ամէն օր
ինծի կը ներկայացնէր իր ոսկեղէն մա-
զերի։ Միւս բլուրին վրայ, հոն, Թրէօնե-
րու գղեակին մէջ կը բնակէր Մարսէլ տը
Վրիէզ եւ արդէն հասկցար թէ շուրջս կը
դառնար, թէ սիրուն էր, դիւրաթեք,
ճարպիկ, յանդուգն եւ անհոգ։

Անկա մեր տան բարեկամն էր. Ժաք
խելացի մարդիկներու երբեմն յատուկ
կուրուքեամբ՝ երբ խնդիր իրենց օրինա-
ւոր կնոջ վրայ է, կը քայքայէր Մար-
սէլը. եւ Մարսէլ ամէն ատեն կուգար,
երբ իմ տէրս եւ ամուսինս հոն ըլլար թէ
ոչ։ Ինծի շատ կատարեալ դարպաս մը
կ'ընէր, այսինքն սքանչելիօրէն յարմար
իմ նկարագրիս եւ իմ անմեղութեանս.
մարգագետիններուն վրայ, ծառուղիե-
րուն մէջ, իմ պատիւս վտանգի մէջ էր։
Մարսէլ մեծ յանդգնութեամբ զիս կը մը-
ղէր նպատակի մը որուն գոյութեանը չէի
տարակուսեր եւ զորս ինձմէ անհունապէս
հեռաւոր կը կարծէի։ Երեւոյթները որոշ
էին սակայն, բայց ճիշդ այն մարդիկնե-
րուն պէս էի որ կը աեսնեն փարոսներու
դառնալը ծովուն եզերքը կամ բոլորա-
ձեւները երկաթուղիին վրայ առանց
հասկնալու այդ լուսաւոր նշանադրերու
իմաստը։

* * *

Օր մը կէս օրէ ետքը, Բարքին մէջ
մտանք։ Այն օրը, ինչպէս ըսի խոնաւ եւ
գաղջ ոչ մը կար, ոչ մը՝ զոր արագու-
թեամբ եւ գէշ կը շնչուի։ Փոթորիկը ամ-
պերուն մէջ էր եւ չէր պայթեր. ծաղիկ-
ները տենդագին բուրումներ ունէին,
կարծես տերեւները վերստին կը կանան-
չանային. թոյլ քալուածքով մը կը քա-
լէինք, գորովանքներով տակնուվրայ ե-
ղած։

Այսպէսով հասանք բացաստան մը եւ
հոն Մարսէլ մէկ ծունկը գետին դրաւ, ու
համբուրելով քղանքս ինծի յայտնեց իր
տէրը. դեռ ոյժ եւ հպարտութիւն ունէի.
անկա զգաց եւ ոչ մէկ ձախորդ շար-
ժում մը չըրաւ. իրեն վարժուածքը աւելի
խորապէս զիս վրդովեց եւ երբ վերստին

ճամբայ ելանք, ես աւելի տկար էի, կա-
խարդուած, հմարուած։

Կիլոյ անտառին մօտ երկրորդ անգամ
կեցանք անտառապահի մը պարապ տու-
նին առաջը. Նախ նստանք աղբւրին
մօտ, անորոշ բաներու վրայ խօսեցանք.
երբ սկսանք սիրոյ վրայ խօսիլ, անկա
այնպիսի խորամանկութեամբ մը եւ յամ-
բօրէն մէջ բերուած էր որ նախապէս
հաղիւ թէ անդրադարձայ։

Մարսէլ տխուր եւ յարգալիկ էր. ա-
ւելի ջանաց զիս յուզել. Յետոյ, ցոյց
տուաւ. ինծի անկայուն եւ գիւրաբեկ
կեանքը եւ սէրը միայն իրականութիւն.
Կրցաւ թեթեւ շնչով մը զգացնել իմ
լքուած վիճակս։ Անօրինակ տխրու-
թիւնով մը լեցուեցայ, եւ իմ առանձնու-
թիւնս ինծի թուեցաւ, եղբրական, խեղ-
դիչ. անկա կ'երկարաձգուէր իմ ամբողջ
ապագայ կեանքիս մէջ, անկա զիս կը
տանէր, առանց զգացուած ուրախութեան
մը, առանց անուշութեան մը դատարկ
ծերութեան եւ մահուան։ Անհուն ձգտում
մը ունեցայ գէպի կեանքը. սիրտս բա-
բախեց սիրոյ համար ինչպէս վանդակի
մէջ փակուած թռչուն մը միջոցին համար.
Այն ատեն Մարսէլ աւելի գործնական ե-
ղաւ, իր պերճախօսութիւնը եռանդագին
դարձաւ, բոլորովին գլուխս կորսնցուցի.
փոթորիկը իմ մօտ մէջ էր ինչպէս եր-
կինքին մէջ. մտածումներս յորձանքի պէս
կը դառնային ինչպէս, մեծ միջին եւ ար-
ձաթեայ ամպերը։ Եւ ինքը ճարտարօրէն
կատարելով իր նիրհարի դերը մեղմօրէն
զիս կը մղէր լքուած տունը, զիս սեմէն
կ'անցնէր կէս մը գրկած։ Յանկարծ իր
բերանը զգացի իմինիս վրայ. ամբողջ
էութիւնս կը քանդուէր. այլ եւս իրական-
ութեան ուրիշ ոչ մէկ զգայնութիւն չու-
նէի բայց միայն ինչ որ զիս կը գինովեց-
նէր, սիրոյ անհուն գինովութեամբ. վեր-
ջապէս այլ եւս այն վիճակի մէջն էի որ
հեզոտ առիթը կրնար յաղթել ամէնէն
հպարտները . . . իմ կորուստիս առաջը
եւ ինքս չէի կրնար առնել, բայց ուրիշ
մը կրնար զիս փրկել։ Դերագոյն վայր-
կեանին կարճ եւ լայն զանգուած մը ոս-
տեց անտառապահին տան մէջ եւ գոռա-
ցող ձայն մը բարձրացաւ . . . եւ բարի
Աննիպալը որ դիպուածաւ մեր հետքը
գտած էր, կը կանգնէր մեր դիմաց։

Իր տեսքին փախչելու շարժում մը
ըրի . . . Մարսէլ զիս բռնեց եւ անշուշտ
դեռ կրնար յաղթանակել, վռնտել ինքնա-
կոչ անասունը բայց շատ ուժով սեղմեց
զիս շատ ուժգին շարժում մը ունեցաւ
զիս բռնելու համար այնպէս որ Աննիպալ
կարծելով թէ բռնութիւն մը կը բանեցնէ իմ
վրաս Մարսէլի վիզին ցատկեց։ Եւ հա-
զիւ թէ Մարսէլին ոյժը միանալով իմ
գգուանքներուս կրցանք առաջը առնել
արկածի մը։ Երբ Աննիպալ վերջապէս
համոզուեցաւ թէ Մարսէլ ինծի գէշու-

թիւն ընել չուզեր, շատ ուշ էր արդէն,
ինքզինքիս տէրը դարձած էի—եւ ընդ
միջոց։

* * *

Այդ օրէն, շարունակեց Տիկին Սէյն
պատահարներու գէժ պաշտպանուած Լի,
նախ որ ամէն անակնկալ հանդիպում
անկարելի դարձաւ, յետոյ որովհետեւ օր
օրի նուազ տխուր էի, եւ հետզհետէ ու-
րոշած քաջութեամբ կեանքս վարելու։
Յաջորդ տարին, առաջին տղաս ծնաւ.
այն ատեն էր մանաւանդ որ հասկցայ թէ
ինչպէս պիտի նողկայի ինքզինքմէս, եթէ
տեղի տուած ըլլայի փորձութեան, Եւ
քիչ քիչ, երջանկութիւնը, ուրկէ յոյս չու-
նէի, եկաւ երդիքիս ներքեւ, պայծառ,
մաքուր, առողջ երջանկութիւն մը, միակ
երջանկութիւնը, սիրելիս, որ գոյութիւն
ունի կնոջ համար, երբ կինը աւելի մայր
է քան սիրուհի։

ՄԻՐԱՇԽԱՐՋ

Ա. Կ. ԿՏԱԽՃԵԱՆ (Նիկոմիդիոս)

- ★ Կեանքը կատարեալ է, երբ անգամ մը սիրենք։
- ★ Սէրը սովորութիւն ըրած է համարցնել զանոնք
որ աղէկ խօսիլ գիտեն։
- ★ Իր սիրուհին հետ կարգուիլը, պատուական
գինին բացախի փոխել է։
- ★ Կինը միայն կրնայ ապրիլ և մեռնիլ սիրտով։
- ★ Երիտասարդ մը երբ կը սիրէ, հոգին աչքերուն
մէջ կը պարէ։
- ★ Դէմքը սրտին հայելին է, աչքերը սրտին գաղտ-
նիքը երեւան կը հանեն։
- ★ Սէրը մեզ կը սորվեցնէ ամէն առաքինութիւն-
ները։
- ★ Մարդերը կը հաստատեն օրէնքը, իսկ կիները
բարբը կը կազմեն։
- ★ Թէեւ Աստուած ստեղծեց կինը, այլ օձը զանի-
կա կատարելագործեց։
- ★ Սէրը աւելի դիւրութեամբ կրնայ սրտին մէջ
մտնել, քան թէ հովը բաց տունի մը մէջ։
- ★ Կիները չեն կրնար հասկնալ թէ անշահախն-
դիր բարեկամ մը կրնան ունենալ։
- ★ Հաճելի ըլլալ, սիրել և տիրել, ահա կնոջ ամ-
բողջ կեանքը։

Պ Ա Տ Ե Ր Ա Ջ Մ

Վերջին շարժումն կարեւորագոյն լուրը
հետեւեալ վաւերական հեռագրին է.—
Ռուս հեռագրական գործակալութիւնը կը
ծանուցանէ թէ ռուսական «Բէթրորաւ-
լովսք» զրահաւորը Բօրթ-Արթիւրի առջեւ
շարժում մը ըրած ատեն անշարժ թորփիլի
մը զարնուեցաւ։ Թորփիլը պայթելով օդը
հանեց եւ ընկղմեց ծովակալ-զրահաւորը։
Ծովակալ Մաքարով, ռուսական տորմի-
զին ընդհ. հրամանատարը սպաննուեցաւ,
ինչպէս նաեւ բոլոր սպաները եւ 600 նա-
ւազ։ Չորս սպաներ ազատուեցան, բայց
բաւական ծանր կերպով վիրաւորուած
վիճակի մէջ. առնց մէջ է Սիրիլ Մեծ-
Դուքսը։ Նաւագներէն 10 հոգի ազատ-
ուած են։

Այս լուրը մեծ յուզում պատճառեց։

Արաւմատէր Ա. ՍԱԴԱԿԱՆ

Տպագրութիւն Սագաեան